Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών

Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικών και Διεθνών Σπουδών

«Τρομοκρατία και Κυβερνοχώρος. Η περίπτωση του ISIS»

Λαμπρινή Ζουλιανίτη

Ιανουάριος 2024

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών

Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικών και Διεθνών Σπουδών

«Τρομοκρατία και Κυβερνοχώρος. Η περίπτωση του ISIS»

Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στις Διεθνείς Σχέσεις, Στρατηγική και Ασφάλεια στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος

Λαμπρινή Ζουλιανίτη

Ιανουάριος 2024

Στον θείο μου.

Πνευματικά δικαιώματα

Πνευματικά δικαιώματα Copyright © Λαμπρινή Ζουλιανίτη, 2024. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved. Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων της συγγραφέως εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή μου κύριο Ανδρέα Λιαρόπουλο για την πολύτιμη υποστήριξη και καθοδήγηση που μου παρείχε κατά την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας, προς απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στις Διεθνείς Σχέσεις, Στρατηγική και Ασφάλεια στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος. Επίσης θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου η οποία μου στάθηκε υποστηρικτικά σε αυτό το ταξίδι.

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες iii

Περίληψη vi

Abstract vii

Πίνακας βραχυγραφιών viii

Κατάλογος εικόνων ix

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή 1

Κεφάλαιο 2. Περί τρομοκρατίας 4

2.1 Σύντομη αναδρομή του όρου 4

2.2 Τι ορίζεται ως τρομοκρατία 6

Κεφάλαιο 3. Περί Κυβερνοχώρου 11

3.1 Ορίζοντας τον Κυβερνοχώρο 11

3.2 Κυβερνοτρομοκρατία 16

Κεφάλαιο 4. Η περίπτωση του ISIS 23

4.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή 23

4.2 Το ISIS στον κυβερνοχώρο 26

Κεφάλαιο 5. Συμπεράσματα 42

Βιβλιογραφία 45

Ονοματεπώνυμο Φοιτήτριας: Λαμπρινή Ζουλιανίτη

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: «Τρομοκρατία και Κυβερνοχώρος. Η περίπτωση του ISIS».

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων: Ανδρέας Λιαρόπουλος [βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Πέτρος Λιάκουρας [βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Μάριος Παναγιώτης Ευθυμιόπουλος [βαθμίδα, υπογραφή]

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Η Λαμπρινή Ζουλιανίτη, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Τρομοκρατία και Κυβερνοχώρος. Η περίπτωση του ISIS», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα

Λαμπρινή Ζουλιανίτη

Περίληψη

Η τρομοκρατία και ο κυβερνοχώρος, αποτελούν δύο έννοιες οι οποίες δεν έχουν λάβει μέχρι στιγμής έναν διεθνώς συμφωνημένο και απαραβίαστο ορισμό. Το ίδιο συμβαίνει με τον ορισμό της κυβερνοτρομοκρατίας, μια έννοια που εμφανίζεται μέσα από τη σύζευξη της τρομοκρατίας και του κυβερνοχώρου. Μια προσεκτική βιβλιογραφική ανασκόπηση, φανερώνει ότι στους ορισμούς που έχουν δοθεί στις παραπάνω έννοιες, απαντώνται κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Έτσι, η τρομοκρατία επιτάσσει τη σκόπιμη χρήση ή απειλή χρήσης βίας που ενέχει κάποιο πολιτικό ή ιδεολογικό κίνητρο, ενώ ο κυβερνοχώρος συνιστά το περιβάλλον εκείνο το οποίο αποτελείται από φυσικά και μη φυσικά συστατικά στοιχεία, στο οποίο γίνεται χρήση δικτύων υπολογιστών και ηλεκτρομαγνητικού φάσματος, για την αποθήκευση, τροποποίηση και ανταλλαγή δεδομένων. Συνακολούθως η κυβερνοτρομοκρατία είναι η χρήση του κυβερνοχώρου ως μέσο για τη διεξαγωγή τρομοκρατικών ενεργειών. Η κυβερνοτρομοκρατία στην παρούσα εργασία εξετάζεται υπό την ευρεία εννοιολογική προσέγγιση, όπου ο κυβερνοχώρος συνιστά το πεδίο στο οποίο λαμβάνουν χώρα δραστηριότητες όπως η ριζοσπαστικοποίηση, ο εκφοβισμός, η διάδοση προπαγάνδας και η στρατολόγηση.

Η τρομοκρατική οργάνωση ISIS εκμεταλλευόμενη όλα τα πλεονεκτήματα που προσφέρει το διαδίκτυο, ανωνυμία, γρήγορη μετάδοση της πληροφορίας, απουσία φυσικών συνόρων, απήχηση σε παγκόσμιο κοινό, περισσότερο από κάθε άλλη τρομοκρατική ομάδα στο παρελθόν, παρήγαγε μια τεχνολογικά ανεπτυγμένη επιχείρηση προπαγάνδας, χρησιμοποιώντας ψηφιακά μέσα. Η προώθηση μιας εξιδανικευμένης εικόνας για τη ζωή στο χαλιφάτο και η έντονη παρουσία του στα μέσα μαζική επικοινωνίας, οδήγησε στη στρατολόγηση χιλιάδων νέων μελών, ανδρών και γυναικών. Παράλληλα οι αναρτήσεις στο διαδίκτυο που προβάλουν ωμή βία και ενθαρρύνουν τον φανατισμό, προκαλούν τον τρόμο και την απέχθεια στη διεθνή κοινότητα. Η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, των διαδικτυακών πλατφορμών, του σκοτεινού ιστού, αλλά και του διαδικτύου στο σύνολό του, αποτελεί πρότυπο επικοινωνίας μεταξύ των εξτρεμιστών του ISIS ενισχύοντας στρατηγικά τους επιχειρησιακούς σχεδιασμούς τους.

Λέξεις κλειδιά: Τρομοκρατία, Κυβερνοχώρος, Κυβερνοτρομοκρατία, Ισλαμικό Κράτος.

Abstract

Terrorism and cyberspace are two concepts that have not yet received an internationally agreed and inviolable definition. The same applies to the definition of cyberterrorism, a concept that appears through the conjunction of terrorism and cyberspace. A careful literature review, reveals that the definitions given to the above concepts have some common characteristics. Thus, terrorism requires the deliberate use or threat of use of violence with a political or ideological motive, while cyberspace constitutes the environment that consists of physical and non-physical components, in which computer networks and the electromagnetic spectrum are used, for the storage, modification and exchange of data. Subsequently, cyberterrorism is the use of cyberspace as a means to carry out terrorist acts. This paper examines cyberterrorism under the broad conceptual approach, where cyberspace constitutes the field in which activities such as radicalization, intimidation, dissemination of propaganda and recruitment take place.

The terrorist organization ISIS, more than any other terrorist group in the past, exploiting all advantages offered by the internet, anonymity, rapid transmission of information, absence of physical borders, appeal to a global audience, has produced a technologically advanced propaganda enterprise, using digital media. Fostering an idealized image of life in the caliphate and strong media presence, led to the recruitment of thousands of new members, both men and women. At the same time, internet posts displaying brutal violence and encouraging bigotry, cause terror and disgust in the international community. The use of social media, online platforms, dark web and the internet as a whole, is a pattern of communication between ISIS extremists, that strategically enhances their operational planning.

Key words: Terrorism, Cyberspace, Cyberterrorism, Islamic State.

Πίνακας βραχυγραφιών

CCA: Caliphate Cyber Army

EBS: Estonian Business School

ENISA: European Network and Information Security Agency

ETA: Euskadi Ta Askatasuna

FBI: Federal Bureau of Investigation

ICA: Islamic Cyber Army

ICCT: International Centre for Counter-Terrorism

IRA: Irish Republican Army

IS: Islamic State

ISI: Islamic State of Iraq

ISIL: Islamic State of Iraq and the Levant

ISIS: Islamic State of Iraq and Syria

ITU: International Telecommunication Union

MIT: Massachusetts Institute of Technology

NATO: North Atlantic Treaty Organization

NSA: National Security Agency

PKK: Kurdistan Workers' Party

PLO: Palestine Liberation Organization

TOR: The Onion Router

UCC: United Cyber Caliphate

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

ΜΜΕ: Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

ΤΠΕ: Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνιών

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1: Χρήστες του Διαδικτύου……..……...……...15

Εικόνα 2: Ο επιφανειακός, ο βαθύς και ο σκοτεινός ιστός……...21

Εικόνα 3: Η στρατηγική του ISIS για την εγκαθίδρυση ενός περιφερειακού χαλιφάτου. Ο εσωτερικός, εγγύς εξωτερικός και μακρινός εξωτερικός δακτύλιος…….……25

Εικόνα 4: Γράφημα με τίτλο ‘Τρία χρόνια στο Ισλαμικό Κράτος’ από το κανάλι 'Yaqeen' του Telegram……26

Εικόνα 5: Γράφημα με τίτλο ‘Αποτυχία του Πολέμου των ΜΜΕ εναντίον του Ισλαμικού Κράτους’ από το κανάλι 'Yaqeen' του Telegram……..…….34

Εικόνα 6: Το μοντέλο της «Ψηφιακής Τζιχάντ»……..……..……...39

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή

Η ραγδαία ανάπτυξη που έχει γνωρίσει η τεχνολογία των πληροφοριών, η συνεχώς αυξανομένη χρήση του διαδικτύου και η εντατικοποίηση της ψηφιοποίησης βασικών λειτουργικών διαδικασιών, τοποθετεί τον κυβερνοχώρο στο επίκεντρο της καθημερινής πραγματικότητας των πολιτών σε παγκόσμιο επίπεδο. Ο κυβερνοχώρος έχει κρίσιμο ρόλο στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ανάπτυξη των κρατών, διευκολύνοντας την επικοινωνία, το εμπόριο και την ανταλλαγή της πληροφορίας. Στο άναρχο πεδίο του κυβερνοχώρου έχουν εισχωρήσει παραβατικές οντότητες όπως οι τρομοκράτες, οι οποίοι δραστηριοποιούνται με ποικίλους τρόπους προκαλώντας σοβαρές συνέπειες στην ασφάλεια και την ειρήνη του διεθνούς συστήματος, όπως θα αναλυθεί περισσότερο στη συνέχεια.

Ο κυβερνοχώρος όπως αναφέρει το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το ΝΑΤΟ, είναι ο πέμπτος τομέας των επιχειρήσεων, μαζί με αυτών της ξηράς, της θάλασσας, του αέρα και του διαστήματος: *η επιτυχής υλοποίηση των αποστολών και των επιχειρήσεων της ΕΕ εξαρτάται ολοένα και περισσότερο από την αδιάλειπτη πρόσβαση σε έναν ασφαλή κυβερνοχώρο και επομένως απαιτεί ισχυρές και ανθεκτικές επιχειρησιακές δυνατότητες στον κυβερνοχώρο.* Το ΝΑΤΟ έχει χαρακτηρίσει την κυβερνοάμυνα ως πυρήνα της συλλογικής άμυνας, δηλώνοντας ότι μια κυβερνοεπίθεση θα μπορούσε να οδηγήσει στην επίκληση της ρήτρας συλλογικής άμυνας κατά το άρθρο 5 της ιδρυτικής συνθήκης του NATO (Council of the European Union, 2014; NATO Review, 2019). Αποτελώντας συντελεστή ισχύος των κρατών, η ασφαλειοποίηση του κυβερνοχώρου οφείλει να βρίσκεται ανάμεσα στις προτεραιότητες των κυβερνήσεων για να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις που προκύπτουν αναφορικά με την απρόσκοπτη, σταθερή και ασφαλή λειτουργία του, αλλά και την παγκόσμια ασφάλεια.

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως στόχο να αναδείξει τη χρήση του κυβερνοχώρου από την τρομοκρατική οργάνωση ISIS. Μέσα από την ανάλυση θα γίνει κατανοητό ότι το ISIS παρότι δεν ήταν η μόνη, ούτε η πρώτη τρομοκρατική οργάνωση που κινήθηκε στο πεδίο του κυβερνοχώρου, ήταν ωστόσο πρωτοπόρα στη χρήση εξελιγμένων τεχνολογιών, με εκτεταμένη παρουσία στα κοινωνικά δίκτυα και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Η χρήση του κυβερνοχώρου από την τρομοκρατική οργάνωση ISIS καλύπτει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων. Στην παρούσα μελέτη δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στο επικοινωνιακό κομμάτι αυτού του φάσματος το οποίο περιλαμβάνει δραστηριότητες όπως η στρατολόγηση, η προπαγάνδα και η ριζοσπαστικοποίηση. Η δραστηριοποίηση της τρομοκρατικής αυτής ομάδας στον κυβερνοχώρο, καθιστά φανερό ότι ο τρόπος δράσης της

τρομοκρατίας έχει μεταβληθεί και η έννοια της τρομοκρατίας λαμβάνει μια νέα διάσταση μέσα από τη σύζευξή της με τον κυβερνοχώρο. Η κυβερνοτρομοκρατία αναδύεται ως το νέο είδος απειλής που προκύπτει μέσα από αυτήν την ένωση, κάνοντας επιτακτική την ανάγκη αναθεώρησης της έννοιας της ασφάλειας. Νέο είδος απειλής, σημαίνει ανάγκη για νέους τρόπους αντιμετώπισης και ανάσχεσής της, επομένως και ανάλογο προσανατολισμό της συλλογικής στρατηγικής της κυβερνοασφάλειας. Αυτός είναι και ο λόγος που καθιστά την παρούσα εργασία χρήσιμη για την επιστημονική κοινότητα και τους φορείς που ενδιαφέρονται να πληροφορηθούν για την απειλή της τρομοκρατίας στο νέο πεδίο ανταγωνισμού, αυτό του κυβερνοχώρου.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται στην εργασία, είναι η περιπτωσιολογική μελέτη μέσα από την έρευνα. Η επιστημονική μελέτη διεξάγεται από ανοικτές πηγές και περιλαμβάνει βιβλία, άρθρα, περιοδικά και διδακτορικές διατριβές. Ακόμη, η έρευνα εστιάζει στους ισχύοντες κανόνες και τις πολιτικές κρατών και υπερεθνικών δρώντων, όπως επίσης και σε συνδέσμους στο διαδίκτυο από την επιστημονική κοινότητα και το χώρο της ενημέρωσης. Στο ερευνητικό αυτό θέμα, υπάρχουν δύο μεταβλητές, μια ανεξάρτητη και μια εξαρτημένη. Η ανεξάρτητη μεταβλητή είναι ο κυβερνοχώρος και η εξαρτημένη είναι η τρομοκρατική οργάνωση ISIS.

Μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση επιδιώκεται να δοθεί το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο θα παρουσιαστεί η υφιστάμενη γνώση αναφορικά με τις έννοιες αρχικά της τρομοκρατίας και στη συνέχεια του κυβερνοχώρου. Η καταγραφή της επιστημονικής συζήτησης και της έρευνας θα βοηθήσει στο σχηματισμό μιας ολοκληρωμένης εικόνας γύρω από τις έννοιες αυτές, ούτως ώστε στη συνέχεια να διαφανεί σε ποια σημεία συγκλίνουν και να διαπιστωθούν τα κοινά χαρακτηριστικά που απαντώνται εκεί. Έχοντας δώσει το θεωρητικό αυτό υπόβαθρο, γύρω από τις έννοιες της τρομοκρατίας και του κυβερνοχώρου, σκοπός είναι να οικοδομηθεί ένας συλλογισμός όπου θα αναδειχθεί το πώς η ένωση αυτών των δύο παράγει ένα νέο είδος απειλής. Το νέο είδος απειλής που δημιουργείται ονομάζεται «Κυβερνοτρομοκρατία» και το νέο πεδίο στο οποίο λαμβάνει χώρα, δεν είναι άλλο από τον ίδιο τον κυβερνοχώρο. Η τεκμηρίωση των παραπάνω θα γίνει μέσα από εμπειρικά παραδείγματα της τρομοκρατικής οργάνωση ISIS. Για το σκοπό αυτό κρίνεται δόκιμο η προσέγγιση της κυβερνοτρομοκρατίας να γίνει μέσα από το ευρύτερο εννοιολογικό της πλαίσιο, το οποίο αφορά μια σειρά δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα στον κυβερνοχώρο όπως η ριζοσπαστικοποίηση, η προπαγάνδα, η στρατολόγηση, η επικοινωνία, η χρηματοδότηση και ο επιχειρησιακός σχεδιασμός (Καψοκόλη, 2022).

Στη συνέχεια της εργασίας θα γίνει λεπτομερής και εκτενής ανάλυση της χρήσης του κυβερνοχώρου από την τρομοκρατική οργάνωση ISIS, όπου θα παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο η οργάνωση χρησιμοποίει το διαδίκτυο εκμεταλλευόμενο τα στρατηγικά πλεονεκτήματα που προσφέρει. Η εύκολη και ανέξοδη πρόσβαση, η ανωνυμία, η ταχύτητα μετάδοσης της πληροφορίας, η απουσία ελέγχου και επιτήρησης, η απουσία γεωγραφικών συνόρων και η γρήγορη απήχηση σε ένα ευρύτατο κοινό, είναι κάποιοι από τους βασικότερους παράγοντες που προσφέρουν στα μέλη του ISIS ένα γόνιμο πεδίο για να αναπτύξουν τις δραστηριότητές τους και να προωθήσουν τους πολιτικούς τους σκοπούς. Το ISIS εκμεταλλεύτηκε ένα πλήθος δραστηριοτήτων στο οικοσύστημα του κυβερνοχώρου και κυρίως τις ευκαιρίες που προσφέρουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης, οι διαδικτυακές πλατφόρμες και τα φόρουμ, τα chat rooms και τα ψηφιακά περιοδικά, επηρεάζοντας και προσεγγίζοντας υποψήφια μέλη, υποκινώντας ταυτόχρονα ένα τζιχαντιστικό ακτιβισμό παγκοσμίου εμβέλειας.

Κεφάλαιο 2. Περί τρομοκρατίας

2.1 Σύντομη αναδρομή του όρου

Ο προσδιορισμός της έννοιας της τρομοκρατίας μπορεί να μοιάζει εκ πρώτης όψεως μια αρκετά εύκολη υπόθεση ακολουθώντας την ετυμολογική ανάλυση της λέξεως: τρόμος + κράτος (κυριαρχία). Στην πρώτη αυτή ανάλυση γίνεται κατανοητό πως η τρομοκρατία είναι μια κατάσταση στην οποία επικρατεί ο τρόμος. Στην αγγλική γλώσσα, ο ανάλογος όρος είναι 'terrorism'. Έχει λατινική προέλευση από τη λέξη terrere που σημαίνει τρομάζω ή φοβίζω. Λέξεις με την ίδια ρίζα απαντώνται και σε άλλες γλώσσες. Για παράδειγμα στα σανσκριτικά η λέξη 'tras' που σημαίνει τρέμω και στα Ρωσικά η λέξη 'triasti' που έχει την έννοια του κλονίζω, ταράσσω. Το νόημα των παραπάνω είναι κοινό, καθώς παρόντα βρίσκονται πάντα ο φόβος, ο τρόμος, η ταραχή (Schmid, 2023)[1].

Η έννοια παρόλα αυτά της τρομοκρατίας, στη διεθνή βιβλιογραφία έχει υποστεί μια διαφορετική και πιο περίπλοκη μεταχείριση. Έχει λάβει εκτενέστατη ανάλυση και έχουν δοθεί πλείστοι ορισμοί για την απόδοσή της. Αυτό διότι το νόημά της στην πάροδο του χρόνου έχει υποστεί πολλές αλλαγές και η έννοια έχει εκληφθεί με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους από τον εκάστοτε 'χρήστη'. Ένας ακόμα σημαντικός λόγος που έχει καταστίσει έναν κοινά αποδεκτό ορισμό αδύνατο μέχρι τις μέρες μας, είναι ότι η τρομοκρατία αποτελεί μια από τις σημαντικότερες απειλές για την ασφάλεια και την ειρήνη του διεθνούς συστήματος και οφείλει κανείς να είναι πάρα πολύ προσεκτικός προτού ορίσει μια ενέργεια ως τρομοκρατική (Kyriakidis, 2005).

Οι αξίες ενός ανθρώπου, μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας επηρεάζουν και διαμορφώνουν ως κατευθυντήριοι άξονες και τις ανάλογες πεποιθήσεις. Συνεπώς, διαφορετικοί άνθρωποι αντιλαμβάνονται και αξιολογούν με διαφορετικό τρόπο ένα συγκεκριμένο γεγονός, άνθρωπο ή ομάδα. Η σημασία αυτού, αποτυπώνεται χαρακτηριστικά με τη γνωστή φράση: «Ο τρομοκράτης του ενός, είναι ο μαχητής της ελευθερίας του άλλου». Η δυσκολία αποσαφήνισης έγκειται επίσης στο γεγονός ότι ο τρομοκράτης και ο αγωνιστής της ελευθερίας δεν είναι αλληλοαποκλειόμενα υποκείμενα. Μια τρομοκρατική οργάνωση

[1] Ο Alex P. Schmid είναι Διευθυντής του Terrorism Research Initiative (TRI), ενός διεθνούς δικτύου μελετητών που επιδιώκουν να ενισχύσουν την ανθρώπινη ασφάλεια μέσω της συλλογικής έρευνας. Είναι επίσης συντάκτης του διαδικτυακού περιοδικού της TRI, Perspectives on Terrorism. Μέχρι το 2009, ήταν Διευθυντής του Κέντρου για τη Μελέτη της Τρομοκρατίας και της Πολιτικής Βίας (CSTPV) στο Πανεπιστήμιο του St Andrews, στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου κατείχε έδρα στις Διεθνείς Σχέσεις και μέχρι το 2005, Υπεύθυνος για το Terrorism Prevention Branch στο Γραφείο του ΟΗΕ για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα. στη Βιέννη. Επί του παρόντος είναι Fellow-in-Residence στο Ολλανδικό Ινστιτούτο Προηγμένων Σπουδών στις Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές Επιστήμες (NIAS) (International Centre for Counter-Terrorism – ICCT, 2023).

μπορεί να δράσει έχοντας διακηρύξει απελευθερωτικούς σκοπούς και ένας αγωνιστής να εισχωρήσει σε μια τρομοκρατική οργάνωση για να δώσει τη δική του μάχη (Schmid, 2004). Έτσι, η τρομοκρατία συχνά συνδέεται ή και συγχέεται με τους απελευθερωτικούς αγώνες των λαών που μάχονται κυρίως με τη χρήση ανταρτοπόλεμου για την αυτοδιάθεσή τους. Παραδείγματα για την αμφιλεγόμενη «φύση» των οργανώσεων αποτελεί η κουρδική οργάνωση P.K.K. (Kurdistan Workers' Party), η οργάνωση I.R.A. (Irish Republican Army) στην Ιρλανδία και η E.T.A. (Euskadi Ta Askatasuna) των Βάσκων. Αν και έχει επιχειρηθεί να γίνει η διάκριση, κάτι τέτοιο δε φαίνεται να είναι ξεκάθαρο και κοινά αποδεκτό ακόμα μέχρι και σήμερα. Προς επίρρωση των παραπάνω, ο προβληματισμός για το τι ακριβώς συνιστά τρομοκρατία διαφαίνεται έντονα και στην επικαιρότητα. Δημοσιεύματα των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας αναφορικά με την πρόσφατη και εν εξελίξει σύγκρουση Χαμάς – Ισραήλ, φέρουν αυτόν ακριβώς τον προβληματισμό στον τίτλο των άρθρων. Η ιστοσελίδα HuffPost δημοσίευσε άρθρο με τίτλο: «*Χαμάς εναντίον Ισραήλ: Τρομοκρατία ή Απελευθερωτικός Αγώνας;*» (HuffPost Greece, 2023).

Μέχρι στιγμής λοιπόν δεν υπάρχει ένας διεθνώς συμφωνημένος και απαραβίαστος ορισμός, ο οποίος να χρησιμοποιείται πιστά ή καθ' ολοκληρίαν, παρόλα αυτά, οφείλει να λεχθεί ότι στους περισσότερους από αυτούς τους ορισμούς που έχουν παρατεθεί, απαντώνται κάποια κοινά σημεία. Στη συνέχεια ακολουθεί μια σύντομη ιστορική αναδρομή της τρομοκρατίας και θα παρουσιαστούν κάποιοι από τους ορισμούς που έχουν δοθεί από επίσημους φορείς της διεθνούς κοινότητας, κρατικές υπηρεσίες αλλά και ακαδημαϊκούς που ειδικεύονται σε θέματα τρομοκρατίας και ασφάλειας. Θα γίνει έτσι φανερό η σημασία που έχει το κίνητρο, καθώς και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες λαμβάνουν χώρα οι εκάστοτε ενέργειες στον χαρακτηρισμό και την απόδοσή τους ως τρομοκρατικές και τελικώς θα αναδειχθούν τα κοινά αυτά σημεία όπως προαναφέρθηκε.

Η σύγχρονη προέλευση του όρου «τρομοκρατία» ανάγεται στη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και το Κράτος του Τρόμου κατά την περίοδο 1793-1794, όπου χρησιμοποιήθηκε από τους Ιακωβίνους υπό την ηγεσία του Ροβεσπιέρου, για να περιγράψει τις πράξεις βίας του κράτους που στρέφονταν ενάντια στους πολίτες. Η ανάδυση όμως της σύγχρονης έννοιας που αποδόθηκε στον όρο και δηλώνει τη διάπραξη βίας από μη κρατικούς φορείς για πολιτικούς σκοπούς, ξεκίνησε με την άνοδο των «αναρχικών» κινημάτων στα μέσα έως τα τέλη του 19ου αιώνα. Έφτασαν στο απόγειό τους τη δεκαετία του 1890 (Heywood, 2013; Chadwick, 2019; Κοκτσίδου, 2021) μια περίοδος που ονομάστηκε «Χρυσή Εποχή των Δολοφονιών» κατά την οποία μονάρχες, πρωθυπουργοί και πρόεδροι, δολοφονούνταν ο ένας μετά τον άλλο (Rapoport, 2004). Τότε παρατηρείται μια

βίαιη αντίδραση ενάντια στα αυταρχικά καθεστώτα, την καταπίεση και την εκμετάλλευση του ανθρώπου. Όπως αναφέρει ο Heywood το είδος αυτό της τρομοκρατίας από τα αναρχικά κινήματα, αποτελούσε μια μορφή «ενεργητικής προπαγάνδας» που χρησιμοποιούσε τη βία ως μέσο και είχε ως στόχο να παρακινήσει τις μάζες να εξεγερθούν απέναντι σε ό,τι συμβόλιζε την καταπίεση και την εκμετάλλευση σε μια προσπάθεια αφύπνισης της πολιτικής συνείδησης του λαού (Heywood 2013, σελ. 476; Κοκτσίδου, 2021). Θύματα αυτών των κινημάτων ήταν ο Τσάρος της Ρωσίας Alexander II το 1881, η αυτοκράτειρα της Αυστρίας Elisabeth το 1898, ο βασιλιάς Umberto της Ιταλίας το 1900, ο πρόεδρος Carnot της Γαλλίας το 1894, ο πρόεδρος McKinley των Ηνωμένων Πολιτειών το 1901 και ο Αρχιδούκας της Αυστρίας Franz Ferdinand Carl Ludwig Joseph Maria το 1914. Αργότερα, κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 ξέσπασε ένα ακόμα κύμα αναρχικών κινημάτων όπου κάνουν την εμφάνισή τους ομάδες όπως οι Red Brigades στην Ιταλία, η Baader-Meinhof στη Δυτική Γερμανία, η Angry Brigade στη Βρετανία και ο Japanese Red Army στην Ιαπωνία. Κατά τη θεωρία του Rapoport[2] η ανάδυση αυτών των αναρχικών κινημάτων αποτέλεσε και το πρώτο από τα τέσσερα κύματα της τρομοκρατίας. Ακολούθησαν τα επόμενα τρία διαδοχικά και αλληλεπικαλυπτόμενα κύματα. Το δεύτερο κύμα σύμφωνα με τη θεωρία του ήταν το «αντι-αποικιακό κύμα» που ξεκίνησε κατά το 1920 και διήρκησε σχεδόν 40 χρόνια, το τρίτο ήταν το «Νέο Αριστερό κύμα» το οποίο έσβησε με το κλείσιμο του 20ου αιώνα και το τέταρτο ήταν το «θρησκευτικό κύμα» που αναδύθηκε το 1979 και αναμένεται ο κύκλος του να κλείσει περί το 2025, όπου και θα αναδυθεί ένα νέο, πέμπτο κύμα (Rapoport 2004, p. 47).

2.2 Τι ορίζεται ως τρομοκρατία

Στη συνέχεια, σε μια προσπάθεια ορισμού της τρομοκρατίας με μια ολιστική προσέγγιση, θα παρατεθούν οι ορισμοί του καθηγητού Bruce Hoffman[3], εκείνος του Ομοσπονδιακού Γραφείου Ερευνών ή αλλιώς FBI[4] των Η.Π.Α, ο γενικός ορισμός σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο κατά τον Antonio Cassese, καθώς και εκείνος του NATO και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κατόπιν θα σημειωθούν τα κοινά εκείνα χαρακτηριστικά που

[2] Διακεκριμένος Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικών Επιστημών, στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια στο Λος Άντζελες, οι μελέτες του οποίου επικεντρώνονται στην τρομοκρατία. Είναι ιδρυτής και αρχισυντάκτης του ακαδημαϊκού περιοδικού «Terrorism and Political Violence» το οποίο ασχολείται με την τρομοκρατία και την καταπολέμησή της, ιδρύθηκε το 1989 και δημοσιεύτηκε από τις εκδόσεις Routledge. Το 2022 δημοσίευσε το έργο «Waves of Global Terrorism».

[3] Ο Bruce Hoffman, είναι καθηγητής στο Walsh School of Foreign Service του Πανεπιστημίου του Georgetown, διευθυντής στο Κέντρο Μελετών Ασφάλειας και του Προγράμματος Σπουδών Ασφαλείας, συνεργάτης στο Κέντρο Καταπολέμησης της Τρομοκρατίας της Στρατιωτικής Ακαδημίας των ΗΠΑ, και διευθυντής του Κέντρου για τη Μελέτη της Τρομοκρατίας και της Πολιτικής Βίας στο Πανεπιστήμιο του St. Andrews στη Σκωτία.

[4] Προτεραιότητα του FBI αποτελεί η προστασία των Ηνωμένων Πολιτειών από τρομοκρατικές επιθέσεις και εργάζεται στην εξάρθρωση εξτρεμιστικών δικτύων παγκοσμίως.

παρουσιάζονται στους ορισμούς και έχοντας υπόψιν όλα τα προαναφερθέντα σημεία, θα επιχειρηθεί να δοθεί ο ορισμός της τρομοκρατίας.

Ο Bruce Hoffman δίνει στην τρομοκρατία, τον εξής σύντομο ορισμό: «*είναι η σκόπιμη δημιουργία και εκμετάλλευση φόβου, μέσω βίας ή μέσω απειλής χρήσης βίας, για την επιδίωξη πολιτικής αλλαγής*» (Bruce Hoffman, 2020).

Ο Hoffman έχει παλαιότερα σημειώσει ότι η τρομοκρατία βρίσκεται εκεί όπου διασταυρώνονται η πολιτική και η βία με την ελπίδα άσκησης εξουσίας. Μέσα από την κυριαρχία και τον εξαναγκασμό, τον εκφοβισμό και τον έλεγχο, ο απώτερος στόχος είναι η πραγματοποίηση θεμελιωδών πολιτικών αλλαγών. Απαραίτητη προϋπόθεση για τους τρομοκράτες, αποτελεί η βία ή η απειλή της βίας και μόνο μέσω αυτής μπορεί να επιτευχθούν οι μακροπρόθεσμοι πολιτικοί τους στόχοι. Ως εκ τούτου, οι τρομοκράτες σχεδιάζουν τις επιχειρήσεις τους με τρόπο που θα σοκάρει, θα εντυπωσιάσει και θα εκφοβίσει, διασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο ότι οι πράξεις τους είναι αρκετά τολμηρές και βίαιες ώστε να τραβήξουν την προσοχή των μέσων ενημέρωσης, του κοινού και της κυβέρνησης. Η τρομοκρατία αναφέρει ο Hoffman δεν είναι κάτι το αφηρημένο, αλλά η εσκεμμένη και προγραμματισμένη εφαρμογή της βίας που αποσκοπεί στο να επικοινωνήσει ένα μήνυμα, έχει συγκεκριμένο σκοπό και κίνητρο και απευθύνεται σε ένα συγκεκριμένο ακροατήριο που αντιπροσωπεύει τον καθορισμένο εχθρό της οργάνωσης (Hoffman, 2017). Οι τρομοκράτες χρησιμοποιούν τακτικές σύμφωνα με τους πολιτικούς σκοπούς τους. Βασικοί στόχοι κατά τον Hoffman είναι 5:

1. Η προσοχή. Μέσω πράξεων βίας, οι τρομοκράτες επιδιώκουν να συγκεντρώσουν την προσοχή στον εαυτό και τους σκοπούς τους μέσω της δημοσιότητας που λαμβάνουν, από την κάλυψή τους από τα μέσα ενημέρωσης.

2. Η Αναγνώριση. Έχοντας τραβήξει την προσοχή, οι τρομοκράτες επιδιώκουν να μεταφράσουν τη φήμη τους σε αναγνώριση, ή ακόμη και συμπάθεια και υποστήριξη του σκοπού τους.

3. Η Αποδοχή. Οι τρομοκράτες προσπαθούν να εκμεταλλευτούν το ενδιαφέρον και την αναγνώριση που προκάλεσαν οι βίαιες πράξεις με την αναγνώριση των δικαιωμάτων τους, δηλαδή της αποδοχής της αιτιολόγησης του σκοπού της συγκεκριμένης οργάνωσης που εκπροσωπούν.

4. Η Εξουσία. Οπλισμένοι με αυτήν την αναγνώριση, οι τρομοκράτες αναζητούν την εξουσία για να πραγματοποιήσουν τις αλλαγές στην κυβέρνηση ή την κοινωνία, ή και στα δύο, κάτι το οποίο βρίσκεται στην καρδιά του αγώνα τους. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει

αλλαγή κυβέρνησης ή ολόκληρης της κρατικής δομής, ανακατανομή του πλούτου, αναπροσαρμογή των γεωγραφικών ορίων, διεκδίκηση δικαιωμάτων μειοψηφίας, επιβολή θεοκρατικής εξουσίας κ.λπ.

5. Η Διακυβέρνηση. Έχοντας αποκτήσει εξουσία, οι τρομοκράτες επιδιώκουν να εδραιώσουν άμεσο και πλήρη έλεγχο στο κράτος και την πατρίδα τους ή το λαό τους ή και στα δύο (Hoffman 2017).

Προχωρώντας στους ορισμούς, το FBI, ορίζει ότι: «*Τρομοκρατία είναι η παράνομη άσκηση βίας κατά ατόμων ή περιουσίας με σκοπό τη διάβρωση ή φθορά μιας κυβέρνησης, άμαχου πληθυσμού ή τμημάτων τους, με στόχο την ανάπτυξη πολιτικών και κοινωνικών σκοπών*» (Μπόση, 2000, σελ. 74-45) και διαχωρίζει την τρομοκρατία σε «διεθνή» και «εγχώρια/εσωτερική» ορίζοντάς τες ως: *Διεθνής τρομοκρατία: Βίαιες, εγκληματικές πράξεις που διαπράττονται από άτομα και/ή ομάδες που εμπνέονται από, ή συνδέονται με, χαρακτηρισμένες ξένες τρομοκρατικές οργανώσεις ή κράτη (state-sponsored, δηλαδή με υποστήριξη ενός κράτους). Εγχώρια τρομοκρατία: Βίαιες, εγκληματικές πράξεις που διαπράττονται από άτομα και/ή ομάδες με περαιτέρω ιδεολογικούς στόχους που απορρέουν από εγχώριες επιρροές, όπως αυτές πολιτικής, θρησκευτικής, κοινωνικής, φυλετικής ή περιβαλλοντικής φύσεως* (Federal Bureau of Investigation, 2023).

Σύμφωνα με τον Cassese για να οριστεί μια πράξη ως τρομοκρατική, απαιτούνται τρία βασικά στοιχεία: «1) *Οι πράξεις πρέπει να συνιστούν εγκληματική ενέργεια, σύμφωνα με τα εθνικά νομικά συστήματα* (όπως για παράδειγμα ο φόνος, ο εμπρησμός, η απαγωγή, κ.λπ.). 2) *Πρέπει να στοχεύουν να τρομοκρατήσουν τους αμάχους, ώστε να καταπτοήσουν, να εκβιάσουν ή να επηρεάσουν την πολιτική μιας κυβέρνησης*. 3) *Πρέπει να έχουν πολιτικά ή ιδεολογικά κίνητρα»*. Ακόμη, στο Διεθνές δίκαιο σημειώνεται ότι «*η διεθνής τρομοκρατία μπορεί να συνιστά είτε έγκλημα πολέμου (εάν διαπράττεται στο πλαίσιο ένοπλης σύρραξης), είτε έγκλημα κατά της ανθρωπότητας (εάν καλύπτει τις προϋποθέσεις της κατηγορίας αυτής των εγκλημάτων*), *είτε διακριτό έγκλημα (όταν οι διεθνείς πράξεις τρομοκρατίας που έχουν τα τρία προαναφερθέντα στοιχεία δεν εμπίπτουν στην κατηγορία είτε των εγκλημάτων πολέμου, είτε των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας)*». Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω σημειώνεται ότι κάθε κράτος νομιμοποιείται να προσαγάγει υπόπτους που βρίσκονται στο έδαφός του, σε δίκη για τέλεση τρομοκρατικών ενεργειών. Η τρομοκρατία για να αποτελέσει έγκλημα πολέμου, «*απαιτείται να υπάρχει συσχέτιση με εν εξελίξει σύρραξη*», ενώ για να θεωρηθεί μια τρομοκρατική ενέργεια ως «*έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, απαιτείται η ύπαρξη εκτεταμένης ή συστηματικής πρακτικής*» (Cassese, 2012, σελ.530).

Το ΝΑΤΟ προσδιορίζει το φαινόμενο της τρομοκρατίας με τον εξής τρόπο: «*Τρομοκρατία είναι η χρήση βίας ως αποτέλεσμα υπολογισμού, συνήθως κρίνεται ως έγκλημα σε επίπεδο εθνικών νομοθεσιών και απευθύνεται κατά ατόμων ή περιουσίας, αποτελεί δε απειλή των συμβόλων μιας κοινωνίας με σκοπό πολιτικά και ιδεολογικά οφέλη που ορίζονται με υποκειμενικά κριτήρια. Τρομοκρατία είναι η παράνομη χρήση ή η απειλή χρήσης βίας ή η χρήση βίας κατά ατόμων ή περιουσίας, με σκοπό τη διάβρωση της κοινωνίας ή τον κλονισμό μιας κυβέρνησης για την αποκόμιση πολιτικού, θρησκευτικού ή ιδεολογικού οφέλους*» και προχωρεί επίσης στον καθορισμό της τυπολογίας των δραστηριοτήτων που θεωρούνται τρομοκρατικές: «*Οι πράξεις που θεωρούνται τρομοκρατία μπορεί να είναι: εκφοβισμός, διάβρωση, ανατροπή, προπαγάνδα, κλοπή και παράνομη διακίνηση χρήματος, εγγράφων, όπλων και υλικών, ένοπλες επιθέσεις, βομβιστικές ενέργειες, τραυματισμοί, δολοφονίες και απαγωγές*» (Μπόση, 2000, σελ.90-91).

Τέλος, η Ευρωπαϊκή Ένωση αναφορικά με την τρομοκρατία, ορίζει ότι «*αδικήματα ταξινομούνται ως τρομοκρατικά όταν διαπράττονται για τους εξής σκοπούς: σοβαρό εκφοβισμό ενός πληθυσμού· αθέμιτο εξαναγκασμό κυβέρνησης ή διεθνούς οργανισμού να εκτελέσει ή να παραλείψει οποιαδήποτε πράξη· σοβαρή αποσταθεροποίηση ή καταστροφή των θεμελιωδών πολιτικών, συνταγματικών, οικονομικών ή κοινωνικών δομών μιας χώρας ή ενός διεθνούς οργανισμού* (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2018).

Παρατηρείται ότι υπάρχουν κάποιοι κοινοί παράγοντες που περιβάλουν την έννοια της τρομοκρατίας και είναι οι ακόλουθοι: Η χρήση βίας ή η απειλή χρήσης της βίας ή του εκφοβισμού και το πολιτικό ή το ιδεολογικό κίνητρο. Συνεπώς είναι δόκιμο να λεχθεί ότι η τρομοκρατία είναι η σκόπιμη χρήση ή απειλή χρήσης βίας που ενέχει πολιτικό ή ιδεολογικό κίνητρο.

Έχοντας επιχειρήσει έναν σύντομο ορισμό, θα παρατεθούν στη συνέχεια και οι πιο σημαντικοί τύποι τρομοκρατίας, εντοπίζοντας τον τύπο εκείνο που θα απασχολήσει την εργασία παρακάτω. Ανάλογα λοιπόν με την περιοχή επιχειρήσεων ή την προέλευση υποστήριξης που παρέχεται από άλλες χώρες σε μια οργάνωση, ή την περιοχή στην οποία βρίσκεται ο στόχος, η τρομοκρατία μπορεί να διακριθεί σε: «Διεθνή» ή «Εγχώρια ή Εσωτερική». Ακόμα, μπορεί να είναι «Επαναστατική» ή «Κρατική». Ο τύπος αυτός χρησιμοποιείται ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής για κράτη που υποθάλπουν τρομοκρατία όπως η Λιβύη επί Καντάφι, το Πακιστάν σε σχέση με τρομοκρατικές οργανώσεις στο Κασμίρ, ο ρόλος του Ιράν στις αραβικές χώρες κ.λπ. Παρατηρούμε ότι η στήριξη τρομοκρατικών οργανώσεων αποτελεί ζήτημα εξωτερικής πολιτικής για κάποια κράτη, των οποίων στόχος είναι η άσκηση πίεσης σε άλλα κράτη, δημιουργώντας σημαντικές ρίξεις.

Άλλος τύπος είναι η «Κοινωνική» ή «Ιδεολογική» τρομοκρατία. Παράδειγμα αποτελούν οι ακροαριστερές ή ακροδεξιές οργανώσεις οι οποίες παρουσιάζουν πολιτική έκφανση και έχουν ένα στόχο καθαρά ιδεολογικό, ανατροπής συγκεκριμένου πολιτεύματος. Επίσης, ξεχωρίζει η «Εθνικιστική» ή «Αποσχιστική» τρομοκρατία. Ο τύπος αυτός εντοπίζεται εκεί όπου υπάρχουν εθνικιστικές ή αποσχιστικές τάσεις. Παράδειγμα είναι οι Κούρδοι, οι Παλαιστίνιοι, οι Βάσκοι, οι Ιρλανδοί, οι Ταμίλ, οι Καταλανοί και οι Κορσικανοί. Τέλος, υπάρχει η «Θρησκευτική» τρομοκρατία κατά την οποία η θρησκεία εργαλειοποιείται και στην οποία ανήκει και το ISIS το οποίο θα απασχολήσει την παρούσα εργασία στη συνέχεια. Αξίζει να αναφερθεί, ότι οι μεγαλύτερες τρομοκρατικές οργανώσεις που υπάρχουν στον κόσμο αυτήν τη στιγμή είναι θρησκευτικές τρομοκρατικές οργανώσεις και δη ισλαμικές (Κυριακίδης, 2023).

Κεφάλαιο 3. Περί Κυβερνοχώρου

3.1 Ορίζοντας τον Κυβερνοχώρο

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρηθεί να δοθεί το περιεχόμενο του όρου «κυβερνοχώρος» καθώς και για αυτήν την έννοια, όπως και με εκείνη της «τρομοκρατίας» που αναλύθηκε προηγουμένως, δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος ορισμός που να ακολουθείται πιστά από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Οι ορισμοί που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια, θα αναζητηθούν μέσα από την ιστορική διαδρομή και την ανάδυση της έννοιας του κυβερνοχώρου, από συγγραφείς έργων επιστημονικής φαντασίας, από ακαδημαϊκούς επιστήμονες που ειδικεύονται στο χώρο της Τεχνολογίας και των Πληροφοριών, καθώς και από κυβερνητικούς και μη, οργανισμούς που συνδέονται άμεσα όχι μόνο με τη χρήση, αλλά και με τη μελέτη για την ασφάλεια και την εξέλιξη στο χώρο αυτό.

Ο όρος κυβερνοχώρος ετυμολογικά προέρχεται από τις λέξεις κυβερνώ + χώρος. Στα αγγλικά ο όρος είναι cyberspace, από τις λέξεις cyber + space (κυβερνώ + χώρος). Το πρόθεμα cyber απαντάται πρώτη φορά στο έργο του Norbert Wiener[5]: «*Cybernetics: or Control and Communication in the Animal and the Machine*» το οποίο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1948. Στον τίτλο του βιβλίου του, όρισε τον όρο κυβερνητική ως: «*έλεγχος και επικοινωνία στο ζώο και τη μηχανή*». Η βάση λοιπόν για την έννοια του κυβερνοχώρου, παρέχεται από την ιδέα ότι οι άνθρωποι μπορούν να διασυνδέονται με τις μηχανές και ότι το σύστημα που προκύπτει μπορεί να παρέχει ένα εναλλακτικό περιβάλλον για την αλληλεπίδραση αυτή. Το βιβλίο ήταν ευρέως διαδεδομένο με σημαντική επιρροή στο κοινό και εφάρμοζε θεωρίες πληροφοριών και επικοινωνίας τόσο σε βιολογικά συστήματα όσο και σε μηχανές. Λέξεις που σχετίζονται με υπολογιστή και έχουν το πρόθεμα «cyber», συμπεριλαμβανομένου του «cyberspace», προέρχονται από το βιβλίο του Wiener. Το Cybernetics αποτέλεσε επίσης το πρώτο συμβατικά δημοσιευμένο βιβλίο, που συζητούσε για τον ηλεκτρονικό ψηφιακό υπολογιστή. Η συζήτηση του Wiener παρόλα αυτά, οφείλει να σημειωθεί ότι ήταν περισσότερο θεωρητική παρά συγκεκριμένη και τούτο διότι έγραφε ως μαθηματικός και όχι τόσο ως μηχανικός (Ottis & Lorents, 2010; Jeremy Norman, 2024).

Αργότερα, περί το 1982 έγινε το επόμενο βήμα, όταν χρησιμοποιήθηκε ο όρος cyberspace (κυβερνοχώρος) σε ένα από τα βιβλία του συγγραφέα επιστημονικής φαντασίας William Gibson. Ο τίτλος του είναι «Neuromancer» και το βιβλίο εκδόθηκε το 1984. Ο

[5] Ο Norbert Wiener (1894–1964) ήταν φιλόσοφος και μαθηματικός που υπηρέτησε στο Τμήμα Μαθηματικών του MIT (Massachusetts Institute of Technology), από το 1919 μέχρι το θάνατό του. Το 1963, του απονεμήθηκε το «National Medal of Science» (Εθνικό Μετάλλιο Επιστημών) για τη συνεισφορά του στα μαθηματικά, τη μηχανική και τις βιολογικές επιστήμες. Ακόμη ήταν «πατέρας» της Cybernetics και συγγραφέας πολλών βιβλίων (MIT Press, 2024).

Gibson περιέγραψε τον κυβερνοχώρο ως: «*συναινετικές παραισθήσεις που βιώνουν καθημερινά δισεκατομμύρια νόμιμοι χειριστές, σε κάθε έθνος, από παιδιά που διδάσκονται μαθηματικές έννοιες... Μια γραφική αναπαράσταση δεδομένων που έχουν αποσπαστεί από κάθε υπολογιστή στο ανθρώπινο σύστημα. Αδιανόητη πολυπλοκότητα*». Παρόλο που η περιγραφή αυτή συνέβη σε ένα φανταστικό περιβάλλον, η λέξη χρησιμοποιείται από εκεί και πέρα ευρέως στους επαγγελματικούς και ακαδημαϊκούς κύκλους. Από αυτόν κιόλας τον πρώιμο ορισμό του κυβερνοχώρου, γίνεται φανερή η σημασία που δίνεται στην ανθρώπινη αντίληψη αναφορικά με το νέο αυτό περιβάλλον, καθώς και στην πολυπλοκότητά του. Επίσης τονίζεται η δυναμική του πεδίου ως μια καθηλωτική εμπειρία. Ο όρος cyber (κυβερνο-) χρησιμοποιείται στη συνέχεια για να περιγράψει σχεδόν οτιδήποτε είχε να κάνει με τα δίκτυα και τους υπολογιστές ιδιαίτερα στον τομέα της ασφάλειας. Οφείλει ακόμα να σημειωθεί ότι αργότερα προκύπτει ένας νέος τομέας μελέτης που ασχολείται με τις συγκρούσεις στον κυβερνοχώρο και συμπεριλαμβάνει έννοιες όπως cyber warfare (κυβερνο-πόλεμος), cyber terrorism (κυβερνο-τρομοκρατία), cyber militias (κυβερνο-πολιτοφυλακές) κ.τ.λ. (Ottis & Lorents, 2010; Giddings, 2016; ENISA, 2015).

Με την πάροδο του χρόνου αναπτυχθήκαν πολλοί διαφορετικοί ορισμοί για τον κυβερνοχώρο. Οι Rain Ottis[6] and Peeter Lorents[7] περί το 2010, είχαν προτείνει για τον κυβερνοχώρο τον εξής ορισμό: Κυβερνοχώρος είναι *ένα χρονοεξαρτώμενο σύνολο διασυνδεδεμένων πληροφοριακών συστημάτων και των ανθρώπινων χρηστών που αλληλοεπιδρούν με αυτά τα συστήματα*. Παρατηρείται, ότι γίνεται λόγος για την εξάρτηση από το χρόνο. Μια πτυχή του κυβερνοχώρου που δεν έτυχε μέχρι τότε ιδιαίτερης προσοχής.

Κατά τον David Clark[8], μια λειτουργική έννοια του κυβερνοχώρου την οποία μοιράζονται σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι επαγγελματίες είναι η εξής: «*είναι η*

[6] Διευθυντής του Κέντρου Ψηφιακής Εγκληματολογίας και Κυβερνοασφάλειας στο Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο του Ταλίν, στην Εσθονία. Υπηρέτησε ως επιστήμονας στο Συνεργατικό Κέντρο Αριστείας Κυβερνοάμυνας του ΝΑΤΟ, από το 2008 έως το 2012, όπου εργάστηκε για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο στο πλαίσιο της εθνικής και διεθνούς ασφάλειας. Προηγουμένως είχε υπηρετήσει ως αξιωματικός επικοινωνίας στις Εσθονικές Αμυντικές Δυνάμεις, εστιάζοντας κυρίως στην εκπαίδευση και την ευαισθητοποίηση στην άμυνα στον κυβερνοχώρο. (Journal of Information Warfare, 2023).

[7]Απόφοιτος του προγράμματος μαθηματικών στο Πανεπιστήμιο του Ταλίν το 1974. Υπήρξε μέλος του εσθονικού κοινοβουλίου και εργάστηκε ως σύμβουλος του Υπουργού Παιδείας και του Πρωθυπουργού. Από το 2006-2012, συμμετείχε στις εργασίες του Κέντρου Κυβερνοάμυνας του ΝΑΤΟ που στοχεύει στην ανάπτυξη των αντίστοιχων δογμάτων στο ΝΑΤΟ, την παροχή τεχνογνωσίας στην κυβερνοάμυνα και τη διεξαγωγή τεχνικής κυβερνοεπιτήρησης. (Estonian Business School).

[8] Ανώτερος Ερευνητής στο Εργαστήριο Επιστήμης Υπολογιστών και Τεχνητής Νοημοσύνης του MIT. Από το 1981-1989 ενήργησε ως Αρχιτέκτονας Πρωτοκόλλου για την ανάπτυξη του Διαδικτύου και προήδρευσε του Συμβουλίου Δραστηριοτήτων Διαδικτύου. Υποστήριξε το πρόγραμμα Future Internet Architecture του Εθνικού Ιδρύματος Επιστημών των ΗΠΑ. Είναι πρώην πρόεδρος του Συμβουλίου Επιστήμης Υπολογιστών και Τηλεπικοινωνιών των Εθνικών Ακαδημιών και έχει συνεισφέρει σε μια σειρά μελετών σχετικά με τον κοινωνικό αντίκτυπο και τον πολιτικό αντίκτυπο των επικοινωνιών υπολογιστών. Είναι Μέλος της Εθνικής Ακαδημίας Μηχανικών και της Αμερικανικής Ακαδημίας Τεχνών και Επιστημών (CSAIL, 2024).

συλλογή υπολογιστικών συσκευών που συνδέονται με δίκτυα στα οποία αποθηκεύονται και χρησιμοποιούνται ηλεκτρονικές πληροφορίες και λαμβάνει χώρα η επικοινωνία». Ο Clark για την κατανόηση της φύσης του κυβερνοχώρου διατυπώνει το σκοπό της και τον περιγράφει ως: «*την επεξεργασία, μεταχείριση και εκμετάλλευση των πληροφοριών, τη διευκόλυνση και αύξηση της επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων και την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με την πληροφορία»*. Ο Clark ακόμη σημειώνει ότι οι πληροφορίες και οι άνθρωποι είναι κεντρικοί παράγοντες στη δυναμική του κυβερνοχώρου και τονίζει ότι η παρουσίαση ενός καταλόγου με τα επιμέρους χαρακτηριστικά του κυβερνοχώρου, αποτελεί μια προσέγγιση που θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση της έννοιας αυτής. Έτσι επιχειρεί να συλλάβει τον χαρακτήρα του, χρησιμοποιώντας ένα μοντέλο τεσσάρων στρωμάτων: 1) το «φυσικό» στρώμα, το οποίο αποτελείται από τα φυσικά θεμέλια που υποστηρίζουν τα λογικά στοιχεία, όπως π.χ. οι υπολογιστές και οι διακομιστές, οι υπερυπολογιστές, τα πλέγματα, οι αισθητήρες και οι μετατροπείς, 2) το «λογικό» στρώμα, όπου βρίσκονται τα λογικά δομικά στοιχεία που συνθέτουν τις υπηρεσίες και υποστηρίζουν τη φύση της πλατφόρμας του κυβερνοχώρου-εκεί ορίζεται και δημιουργείται η φύση της πλατφόρμας του Διαδικτύου- 3) το στρώμα των «πληροφοριών», όπου βρίσκονται οι πληροφορίες που αποθηκεύονται, μεταδίδονται και μετασχηματίζονται στον κυβερνοχώρο και 4) το «ανώτερο» στρώμα, εκείνο των «ανθρώπων», το οποίο αποτελούν οι άνθρωποι που συμμετέχουν στην εμπειρία του κυβερνοχώρου, οι οποίοι επικοινωνούν, εργάζονται με τις πληροφορίες, λαμβάνουν αποφάσεις και διεξάγουν σχεδιασμούς και που οι ίδιοι μεταμορφώνουν τη φύση του κυβερνοχώρου δουλεύοντας με τις υπηρεσίες και τις δυνατότητές του (Clark, 2010).

Προχωρώντας σε έναν άλλο ορισμό, σύμφωνα με το Λεξικό Στρατιωτικών και Συναφών Όρων του Υπουργείου Άμυνας των Ηνωμένων Πολιτειών, ο κυβερνοχώρος είναι: «*Ένα παγκοσμίου εμβέλειας πεδίο στο περιβάλλον των πληροφοριών που αποτελείται από το αλληλεξαρτώμενο δίκτυο υποδομών τεχνολογίας πληροφοριών και μόνιμων δεδομένων, συμπεριλαμβανομένου του Διαδικτύου, των δικτύων τηλεπικοινωνιών, των συστημάτων υπολογιστών και των ενσωματωμένων επεξεργαστών και διαχειριστών*» (Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, 2010).

Σύμφωνα με τον καθηγητή Daniel Kuehl[9]: «*ο κυβερνοχώρος είναι ένας παγκόσμιος τομέας στο περιβάλλον της πληροφορίας του οποίου ο ιδιαίτερος και μοναδικός χαρακτήρας πλαισιώνεται από τη χρήση των ηλεκτρονικών και του ηλεκτρομαγνητικού φάσματος για τη*

[9] Καθηγητής στο Κολλέγιο Διαχείρισης Πληροφοριακών Πόρων στο Πανεπιστήμιο Εθνικής Άμυνας των Η.Π.Α. και πρόεδρος του τμήματος Πληροφοριακών Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Εθνικής Άμυνας στην Ουάσιγκτον, της στρατιωτικής σχολής για τον πληροφοριακό πόλεμο (Arkin, 1999; Miller and Kuehl, 2009).

δημιουργία, αποθήκευση, τροποποίηση, ανταλλαγή και εκμετάλλευση πληροφοριών μέσω αλληλεξαρτώμενων και διασυνδεδεμένων δικτύων χρησιμοποιώντας τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνιών» (Kuehl, 2009).

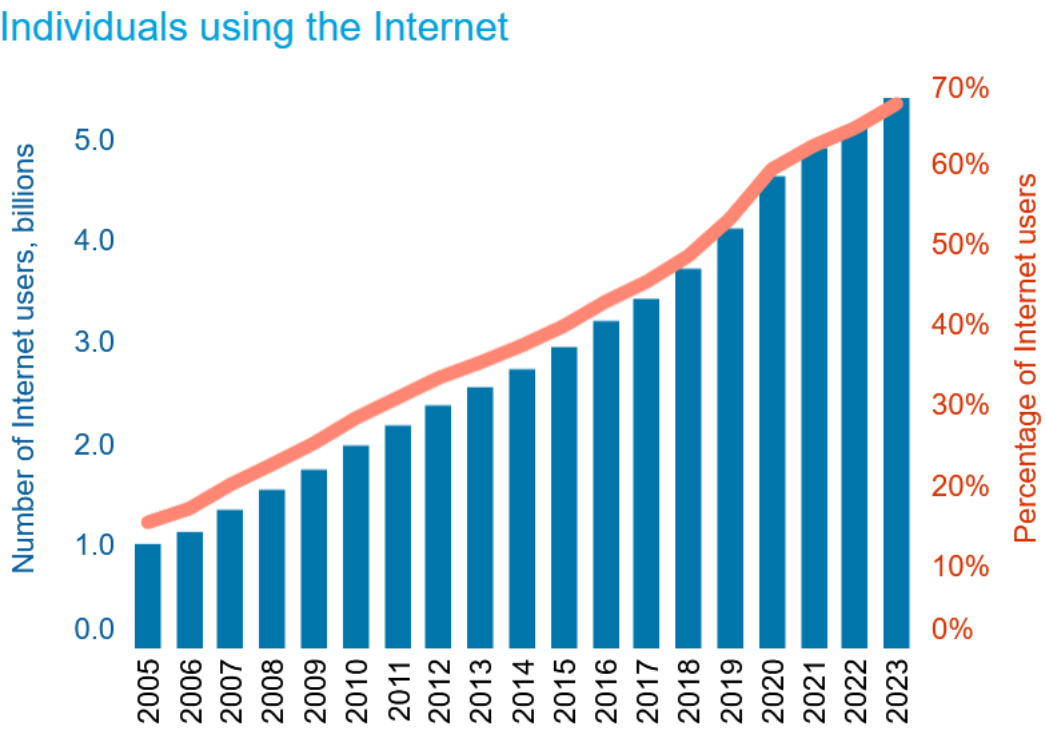
Μία πρόσφατη και ολοκληρωμένη περιγραφή του κυβερνοχώρου που συμπεριλαμβάνει τις γνώσεις και τα κύρια σημεία από τα οποία διέπεται η λειτουργία του χώρου αυτού είναι του καθηγητή Ανδρέα Λιαρόπουλου[10]. Σύμφωνα με τον καθηγητή, ο κυβερνοχώρος συνιστά το περιβάλλον εκείνο το οποίο «*είναι διαμορφωμένο από φυσικά και μη φυσικά συστατικά στοιχεία, τα οποία χαρακτηρίζονται από τη χρήση υπολογιστών και ηλεκτρομαγνητικού φάσματος, ώστε να αποθηκεύουν, να τροποποιούν και να ανταλλάσσουν δεδομένα με τη χρήση δικτύων υπολογιστών*». Σημειώνεται ότι «*αποτελεί ένα παγκόσμιο ψηφιακό δίκτυο, το οποίο, εκτός του Διαδικτύου περιλαμβάνει τις κρίσιμες υποδομές, όπως είναι η ασφάλεια, η υγεία, οι μεταφορές, η ενέργεια και ο χρηματοπιστωτικός τομέας*» (Λιαρόπουλος 2022, σελ. 21).

Έχοντας παρουσιάσει τους παραπάνω ορισμούς και τα χαρακτηριστικά του κυβερνοχώρου είναι δυνατόν να λεχθεί ότι: «*Ως κυβερνοχώρος ορίζεται ο ιστός των διασυνδεδεμένων επικοινωνιακών και πληροφοριακών δικτύων στα οποία είναι αποθηκευμένες παντός είδους πληροφορίες ή δεδομένα και συνδέονται οι πληροφοριακές υποδομές, όπως επίσης και το σύνολο των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων που δημιουργούνται γύρω τους*». Ο κυβερνοχώρος ακόμα, περιλαμβάνει τέσσερις διαστάσεις. 1) Τη διάσταση των «φυσικών υποδομών» όπως είναι για παράδειγμα οι υπολογιστές και οι οπτικές ίνες, 2) τη διάσταση που αφορά την ανάπτυξη του «λογισμικού» τα προγράμματα δηλαδή και τους κώδικες, συνιστώντας με άλλα λόγια τη «γλώσσα επικοινωνίας» του κυβερνοχώρου, 3) τη διάσταση που αφορά τα «δεδομένα», το εννοιολογικό-γνωστικό δηλαδή επίπεδο στο οποίο υπάρχουν πάσης φύσεως δεδομένα: οικονομικά, στρατιωτικά, προσωπικά κ.λπ. και 4) τη διάσταση που αφορά τον «άνθρωπο», τη χρήση δηλαδή του κυβερνοχώρου από τον άνθρωπο, ο οποίος τον έφτιαξε και τον χρησιμοποιεί (Λιαρόπουλος, 2023).

Το διαδίκτυο, το οποίο αποτελεί μια σημαντικότατη πτυχή του κυβερνοχώρου προσφέρει στον άνθρωπο πολυάριθμες δυνατότητες, ανάμεσά τους η ψυχαγωγία, η ενημέρωση, οι καθημερινές συναλλαγές, η επικοινωνία, η κοινωνικοποίηση και η εργασία. Αποτελεί ιδιαίτερα στις μέρες μας αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς μας και η

[10] Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Εργαστήριο Πληροφόρησης και Κυβερνοασφάλειας, του Πανεπιστημίου Πειραιώς. Διατελεί μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του επιστημονικού περιοδικού Journal of Information Warfare, όπως επίσης και ερευνητής στο Research Institute for European and American Studies.

χρήση του παρουσιάζει αυξητική τροχιά. Η Διεθνής Ένωση Τηλεπικοινωνιών (ITU)[11] εκτιμά ότι περίπου 5,4 δισεκατομμύρια άνθρωποι χρησιμοποιούσαν το Διαδίκτυο το 2023. Το νούμερο αυτό αντιπροσωπεύει περίπου το 67% του παγκόσμιου πληθυσμού και μια αύξηση της χρήσης 45% από το 2018. Υπολογίζεται ότι 1,7 δισεκατομμύρια άνθρωποι έχουν έρθει στο διαδίκτυο κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, αφήνοντας ωστόσο 2,6 δισεκατομμύρια ανθρώπους ακόμα εκτός σύνδεσης, δηλαδή περίπου το 33% του παγκόσμιου πληθυσμού. Στην Ευρώπη, την Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών και την Αμερική, χρησιμοποιεί το Διαδίκτυο μεταξύ του 87 και 91% του πληθυσμού. Το ποσοστό αυτό στα Αραβικά Κράτη ανέρχεται στο 69%, αντιπροσωπεύοντας περίπου τα δύο τρίτα του πληθυσμού των Αραβικών Κρατών, και στις περιοχές Ασίας-Ειρηνικού, το ποσοστό χρήσης είναι στο 66% σύμφωνα με τον παγκόσμιο μέσο όρο. Τέλος, ο μέσος όρος για την Αφρική, είναι μόλις το 37% του πληθυσμού (International Telecommunication Union, 2024).

Εικόνα 1: Χρήστες του Διαδικτύου. Πηγή: (ITU, 2024).

[11] Η Διεθνής Ένωση Τηλεπικοινωνιών (ITU) είναι η εξειδικευμένη υπηρεσία των Ηνωμένων Εθνών για τις τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ). Ιδρυθείσα το 1865 για τη διευκόλυνση της διεθνούς συνδεσιμότητας σε δίκτυα επικοινωνιών.

3.2 Κυβερνοτρομοκρατία

Σε αυτό το υποκεφάλαιο θα αναφερθεί η έννοια της κυβερνοτρομοκρατίας, καθώς και οι προκλήσεις και οι απειλές που προκύπτουν μέσα από τη σύζευξη του κυβερνοχώρου και της τρομοκρατίας. Και σε αυτήν την περίπτωση καθορισμού του όρου, για την «κυβερνοτρομοκρατία», δεν υπάρχει κάποια απόλυτη σύγκλιση απόψεων καθώς και αυτός ο όρος έχει διερευνηθεί από διαφορετικά πεδία ειδίκευσης όπως οι διεθνείς σπουδές, η καταπολέμηση της τρομοκρατίας, η ασφάλεια των πληροφοριών, οι επιχειρήσεις πληροφοριών και οι υπηρεσίες επιβολής του νόμου. Η εννοιολογική αυτή ασάφεια για το τι ακριβώς συνιστά κυβερνοτρομοκρατία αντανακλάται στους πλείστους ορισμούς που έχουν κατά καιρούς δοθεί. Όπως θα αναδειχθεί στη συνέχεια, κάποιοι ορισμοί είναι αρκετά στενοί, ενώ άλλοι εξετάζουν το φαινόμενο από μια πιο ευρεία σκοπιά. Σύμφωνα με όσα έχουν λεχθεί για την τρομοκρατία παραπάνω, λαμβανομένου υπόψιν και εκείνων για τον κυβερνοχώρο, για να αναχθεί ένα έγκλημα στον κυβερνοχώρο σε κυβερνοτρομοκρατία, θα πρέπει, εκτός από πολιτικά κίνητρα, να φέρει ως αποτέλεσμα βία κατά προσώπων ή περιουσιακών στοιχείων ή τουλάχιστον την πρόκληση ζημιάς για να προκαλέσει φόβο στον πληθυσμό. Κάποια παραδείγματα αποτελούν οι κυβερνοεπιθέσεις, που ενέχουν πολιτικά κίνητρα, και οδηγούν σε θάνατο ή σωματικό τραυματισμό, εκρήξεις, μόλυνση του νερού, ή αεροπορικά δυστυχήματα. Σημαντικές επιθέσεις στον κυβερνοχώρο κατά υποδομών ζωτικής σημασίας μπορεί να αποδοθούν ως πράξεις κυβερνοτρομοκρατίας, ανάλογα με τον αντίκτυπό τους, όμως μια κυβερνοεπίθεση που διακόπτει μη ουσιώδεις υπηρεσίες ή προκαλεί κάποιες οικονομικές απώλειες δεν θα πρέπει να θεωρείται κυβερνοτρομοκρατία (Iqbal, 2004).

Ο όρος κυβερνοτρομοκρατία επινοήθηκε για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1980 από τον Barry C. Collin, ανώτερο ερευνητή στο Ινστιτούτο Ασφάλειας και Πληροφοριών στην Καλιφόρνια. Εκείνη την εποχή, ο Collin έδωσε τον ορισμό του κυβερνοτρόμου ως: «*η σύγκλιση της κυβερνητικής και της τρομοκρατίας*» (O'Brien, 2021). Στη συνέχεια ο όρος κυβερνοτρομοκρατία έτυχε ευρύτατης χρήσης. Κάποιοι από τους ορισμούς που έχουν δοθεί είναι οι εξής:

1) «*Η κυβερνοτρομοκρατία θεωρείται γενικά ότι σημαίνει παράνομες επιθέσεις και απειλές επίθεσης κατά υπολογιστών, δικτύων και των πληροφοριών που αποθηκεύονται σε αυτά, όταν γίνονται για να εκφοβίσουν ή να εξαναγκάσουν μια κυβέρνηση ή τους ανθρώπους της για την προώθηση πολιτικών ή κοινωνικών στόχων*».

2) «*Κυβερνοτρομοκρατία είναι κάθε επίθεση εναντίον μιας λειτουργίας πληροφοριών, ανεξάρτητα από τα μέσα*».

3) «*Η κυβερνοτρομοκρατία ορίζεται ως η επίθεση σε στόχους επιρρεπείς σε σαμποτάζ από υπολογιστή που έχει δυνητικά καταστροφικές συνέπειες για την απίστευτα εξαρτώμενη από τον υπολογιστή κοινωνία μας».*

4) «*Χρήση της τεχνολογίας της πληροφορίας ως μέσου από τρομοκρατικές ομάδες και πράκτορες είναι η κυβερνοτρομοκρατία*».

5) «*Η κυβερνοτρομοκρατία μπορεί να οριστεί ως η χρήση της τεχνολογίας των πληροφοριών από τρομοκρατικές ομάδες και άτομα για την προώθηση της ατζέντας τους»*.

6) Ένα νομοσχέδιο που εγκρίθηκε από τη Γερουσία της Νέας Υόρκης ορίζει το έγκλημα της κυβερνοτρομοκρατίας ως: «*οποιοδήποτε έγκλημα που αφορά ηλεκτρονικούς υπολογιστές ή επίθεση άρνησης υπηρεσίας με σκοπό να ... επηρεάσει την πολιτική μιας κυβερνητικής μονάδας με εκφοβισμό ή εξαναγκασμό ή να επηρεάσει τη συμπεριφορά μιας κυβερνητικής μονάδας»* (Iqbal, 2004).

Σύμφωνα με τον Mark M. Pollitt[12], «*κυβερνοτρομοκρατία είναι η προμελετημένη επίθεση με πολιτικά κίνητρα εναντίον πληροφοριακών συστημάτων, συστημάτων υπολογιστών, προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών και δεδομένων που καταλήγουν σε βία κατά στόχων αμάχων από μη κρατικές ομάδες ή μυστικούς πράκτορες*» (Pollitt, 1998), ενώ σύμφωνα με την Dorothy Denning[13] «*η κυβερνοτρομοκρατία, αναφέρεται στη σύγκλιση του κυβερνοχώρου και της τρομοκρατίας. Καλύπτει πολιτικά υποκινούμενες επιχειρήσεις εισβολής που έχουν σκοπό να προκαλέσουν σοβαρή βλάβη, όπως απώλεια ζωών ή σοβαρή οικονομική ζημιά»* (Denning, 2001). Η Κυβερνοτρομοκρατία κατά τον Olsen[14] ορίζεται ως *η χρήση των δυνατοτήτων του κυβερνοχώρου για τη διεξαγωγή εξουσιαστικών, ανατρεπτικών και καταστροφικών στρατιωτικών επιχειρήσεων στον κυβερνοχώρο για τη δημιουργία και την εκμετάλλευση του φόβου μέσω της βίας ή της απειλής βίας στην επιδίωξη πολιτικής αλλαγής* (Olsen, 2017). Παρατηρείται ότι στους στενούς ορισμούς όπως αναφέρει η υποψήφια

[12] Βετεράνος του Ομοσπονδιακού Γραφείου Ερευνών των ΗΠΑ, με 20ετη θητεία, όπου είναι διευθυντής του Regional Computer Forensic Laboratory Program. Έλαβε το μεταπτυχιακό του στη διαχείριση πληροφοριών από το Πανεπιστήμιο των Συρακουσών.

[13] Αμερικανίδα ερευνήτρια της ασφάλειας πληροφοριών. Δημοσίευσε τέσσερα βιβλία και πάνω από 200 άρθρα. Εισήχθη στο National Cyber Security Hall of Fame το 2012. Ομότιμη Διακεκριμένη Καθηγήτρια του Defense Analysis, Naval Postgraduate School.

[14] Συνιδρυτής και Πρόεδρος Επιχειρηματικής Ανάπτυξης, IronNet Cybersecurity, Inc. και πρώην Διευθυντής του Εθνικού Αντιτρομοκρατικού Κέντρου των Η.Π.Α.

Διδάκτορας Ελένη Καψοκόλη[15] η αντίληψη περί κυβερνοτρομοκρατίας περιορίζεται στις κυβερνοεπιθέσεις που στοχεύουν κρίσιμες εθνικές υποδομές και σε παράνομες επιθέσεις ή απειλές κατά δικτύων, υπολογιστών και των πληροφοριών που είναι αποθηκευμένες εκεί, ενώ οι ευρύτεροι ορισμοί περιέχουν ένα πιο ευρύ φάσμα κακόβουλων δραστηριοτήτων (Καψοκόλη, 2022). Οι τρομοκράτες χρησιμοποιούν τον κυβερνοχώρο ως στρατηγικό μέσο διοίκησης και ελέγχου των σχεδιασμών τους, ανταλλαγής πληροφοριών, συγκέντρωσης κεφαλαίων, διεξαγωγή προπαγάνδας, επικοινωνίας με την κοινότητα, ριζοσπαστικοποίησης[16], στρατολόγησης, διεξαγωγής επιχειρήσεων πληροφόρησης και επηρεασμού της κοινής γνώμης (O'Brien, 2021). Παρά το γεγονός ότι τα παραπάνω είναι παραδείγματα δραστηριοτήτων που ενισχύουν την κυβερνοτρομοκρατία και δεν αποτελούν εγγενώς πράξη κυβερνοτρομοκρατίας, στην παρούσα εργασία κρίνεται δόκιμο να υιοθετηθεί αυτή η πιο ευρεία έννοια του όρου. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται καλύτερα κατανοητή η δράση των τρομοκρατικών οργανώσεων στο πεδίο του κυβερνοχώρου και η μελέτη, όπως και ο έλεγχος αυτών των δραστηριοτήτων είναι δυνατόν να συμβάλει και στην αποτροπή των πράξεων κυβερνοτρομοκρατίας εν τη γενέσει τους.

Με τη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και τον συνεχώς αυξανόμενο ρυθμό της χρήσης του διαδικτύου, η τρομοκρατία μεταλλάσσεται και εκείνη προς αυτήν την κατεύθυνση. Η προσοχή της παγκόσμιας κοινότητας, στρέφεται στην εκμετάλλευση και την κατάχρηση του κυβερνοχώρου από εξτρεμιστικές οργανώσεις οι οποίες αξιοποιούν τα πλεονεκτήματα που αυτός προσφέρει, όπως επίσης και στις τεχνολογίες αιχμής που χρησιμοποιούνται για τρομοκρατικούς σκοπούς. Όπως αναφέρει η υποψήφια Διδάκτορας Ελένη Καψοκόλη, η τρομοκρατία μετά από το τρομοκρατικό χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 διαρκώς μεταλλάσσεται όχι ως προς τους στόχους και τους σκοπούς της, αλλά ως προς τα χαρακτηριστικά, τις ιδιότητες και τα μέσα δράσης της (Καψοκόλη, 2022). Ο διαδικτυακός ιστός επικοινωνίας μέσω υπολογιστή έχει αποδειχθεί ένα ιδανικό μέσο για τους εξτρεμιστές, καθώς είναι αποκεντρωμένος, φιλελεύθερος, ανοιχτός σε όλους, δε λογοκρίνεται, δεν υπόκειται σε κανονισμούς ή έλεγχο και επιτρέπει σε όλους όσους επιθυμούν να συμμετάσχουν σε αυτό, την ελεύθερη πρόσβαση. Οι τρομοκράτες εκμεταλλεύονται την ανωνυμία, την ταχύτητα με την οποία μπορούν να μεταδοθούν τα

[15] Υποψήφια Διδάκτορας, Πανεπιστήμιο Πειραιώς Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Ερευνήτρια στο Εργαστήριο Πληροφόρησης και Κυβερνοασφάλειας και Υπότροφος European Doctoral School on the Common Security and Defence Policy (CSDP).

[16] Η ριζοσπαστικοποίηση είναι μια κοινωνική διαδικασία και έχει να κάνει με αλλαγές που υφίστανται στο άτομο σχετικά κυρίως με τις απόψεις και τις αντιλήψεις του. Πρόκειται για τη συλλογική επιρροή της ιδεολογίας, του μηνύματος και του περιεχομένου στο μυαλό και στην καρδιά ενός ατόμου ή μιας ομάδας, μέσω ακόμα συγκεκριμένων διαδικασιών εναντίον άλλων όπως συμβαίνει και στην περίπτωση που εξετάζουμε (Kadivar, 2022).

μηνύματά τους, το γεγονός ότι δεν υπάρχουν φυσικά σύνορα, στοχεύοντας έτσι σε ένα ευρύτατο κοινό. Έτσι, χρησιμοποιούν ιστότοπους και μέσα κοινωνικής δικτύωσης για να ξεκινήσουν ψυχολογικές εκστρατείες, να στρατολογήσουν και να κατευθύνουν εθελοντές, να συγκεντρώνουν κεφάλαια, να υποκινήσουν βία και να παρέχουν εκπαίδευση. Μέσω αυτών, σχεδιάζουν και συντονίζουν επιθέσεις.

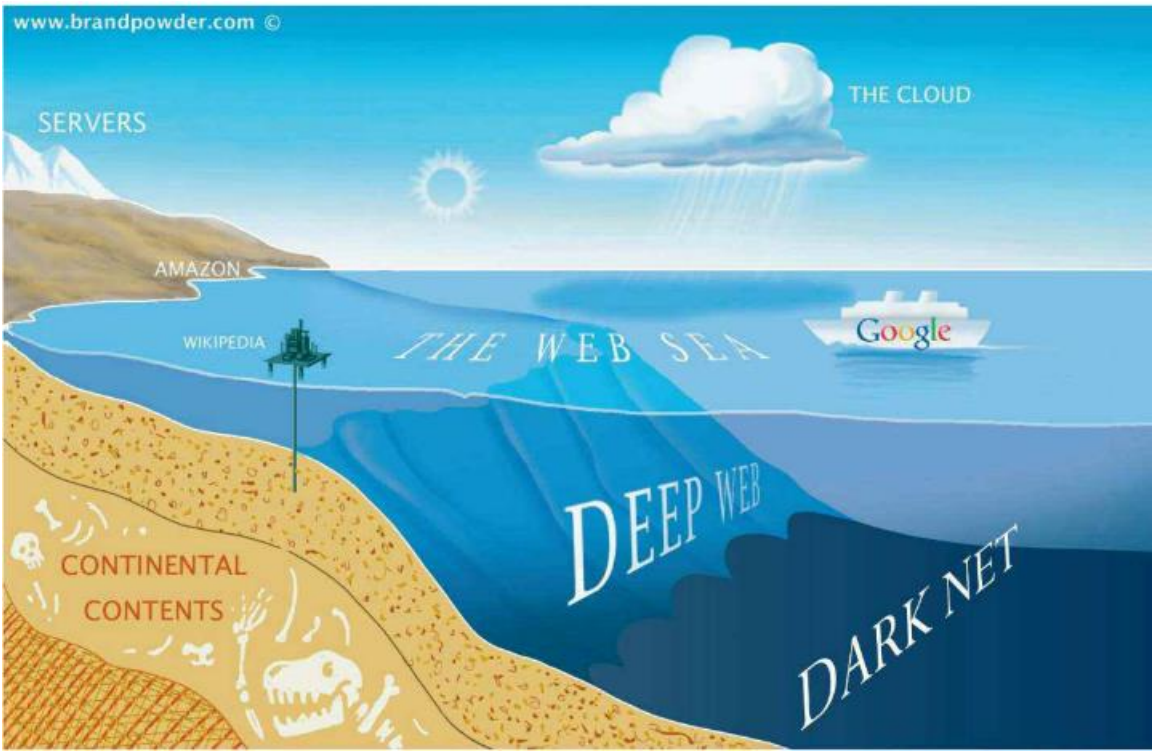
Τα τρομοκρατικά δίκτυα ανέκαθεν βασιζόταν στα ΜΜΕ επιδιώκοντας δημοσιότητα, την επίτευξη των πολιτικών τους στόχων, καθώς και τη διεξαγωγή προπαγάνδας και ψυχολογικού πολέμου. Είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι τρομοκράτες που είναι εξοικειωμένοι με τον κυβερνοχώρο υπήρξαν ιδιαίτερα ευρηματικοί στην προσαρμογή και τη χρήση διαδικτυακών πλατφορμών για επικοινωνιακούς και εργαλειακούς σκοπούς. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 χρησιμοποιούσαν ιστοσελίδες, φόρουμ και αίθουσες συνομιλίας, ενώ από το 2014, παρατηρείται μια στροφή στα νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως το Facebook, το YouTube, το Instagram και το Twitter, καθώς επίσης και διαδικτυακές εφαρμογές όπως είναι το WhatsApp και το Telegram. Επιπροσθέτως οι τρομοκράτες δρουν σε νέες πλατφόρμες όπως το 4chan, το 8chan και το TikTok, τον ανώνυμο αποθηκευτικό χώρο cloud, και το dark net. Μαθαίνουν, μελετούν και χρησιμοποιούν τις πιο πρόσφατες εξελίξεις στον κυβερνοχώρο, επομένως οι ιθύνοντες οφείλουν να μελετήσουν αυτό το φαινόμενο με μεγάλη προσοχή ώστε να προβλέψουν και να αποτρέψουν πιθανές κακόβουλες δράσεις των οργανώσεων αυτών, πριν ακόμα εκείνες εκδηλωθούν (Weimann and Dimant, 2023; Weimann, 2015).

Αναφορικά με τη χρήση του διαδικτύου και τα εξτρεμιστικά κινήματα, το dark net το οποίο αναφέρθηκε προηγουμένως, ή αλλιώς ο σκοτεινός ιστός, είναι ένα από τα σημεία στα οποία οφείλει να στραφεί η προσοχή των μελετητών. Ο παγκόσμιος ιστός διακρίνεται σε 3 επίπεδα τα οποία διαφέρουν κυρίως ως προς τον τρόπο πρόσβασης των χρηστών σε αυτά. Στο πρώτο επίπεδο βρίσκεται ο επιφανειακός ιστός, ο οποίος χρησιμοποιείται ελεύθερα από όλους τους χρήστες του διαδικτύου, και όπου υπάρχουν ορατοί ιστότοποι στους οποίους η πρόσβαση είναι άνευ περιορισμών και η οποία γίνεται με τις τυπικές μηχανές αναζήτησης όπως το Yahoo, το Google ή το Bing.

Στο δεύτερο επίπεδο είναι ο βαθύς ιστός, του οποίου οι ιστότοποι είναι προσβάσιμοι μόνο από ορισμένους χρήστες. Για την επίσκεψη σε αυτούς τους ιστότοπους παραχωρείται στον χρήστη η πρόσβαση στην απαιτούμενη βάση δεδομένων και επαληθεύεται η σύνδεση. Τέτοιοι ιστότοποι είναι το Facebook, το Twitter, το snapchat και διάφορες υπηρεσίες κοινής χρήσης αρχείων, όπως το Dropbox, το Google Drive, το Webmail και οι σελίδες διατραπεζικών συναλλαγών. Ο βαθύς ιστός, είναι 400 έως 500

φορές μεγαλύτερος από τον επιφανειακό ιστό, με 7500 terabyte πληροφοριών έναντι 19 terabyte του επιφανειακού ιστού και 55 δισεκατομμύρια έγγραφα έναντι του 1 δισεκατομμυρίου που διαθέτει ο επιφανειακός ιστός.

Στο τρίτο επίπεδο βρίσκεται ο σκοτεινός ιστός, ο οποίος αποτελεί κρυφή τοποθεσία, η προσπέλαση στην οποία γίνεται μόνο με ειδικές γνώσεις. Βρίσκεται μέσα στο βαθύ ιστό αλλά η πρόσβαση εκεί είναι δυσκολότερη. Αποτελεί ουσιαστικά ένα αποθετήριο κρυφών θέσεων, οι οποίες είναι προσβάσιμες μέσω της λήψης μοναδικών προγραμμάτων λογισμικού που υποστηρίζουν την κρυπτογράφηση. Για την πρόσβαση εκεί, απαιτούνται εξειδικευμένα εργαλεία, όπως ένα πρόγραμμα περιήγησης ιστού που ονομάζεται «The Onion Router» (TOR). Αυτό το πρόγραμμα περιήγησης διαθέτει κρυφούς ιστότοπους και ιστοσελίδες με επέκταση ".onion" ή ".i2p" ή άλλα πεδία ανώτατου επιπέδου. Η πρόσβαση σε αυτούς τους μη κύριους ιστότοπους μπορεί να γίνει μόνο εάν είναι γνωστή στον χρήστη η ακριβής διεύθυνσή τους και δε δύναται να αναζητηθούν πληκτρολογώντας απλά λέξεις-κλειδιά. Το TOR είχε δημιουργηθεί αρχικά από τον στρατό των ΗΠΑ σαν ένα εναλλακτικό δίκτυο που λειτουργούσε παράλληλα με το διαδίκτυο, η τεχνολογική υποδομή του οποίου δεν επέτρεπε την παρακολούθηση των ιστοσελίδων που επισκέπτονται οι χρήστες. Ο αρχικός σκοπός ήταν να βοηθήσει την επικοινωνία των ανθρώπων εκείνων που ζούσαν κάτω από καταπιεστικά καθεστώτα, δίχως ελευθερία λόγου. Το TOR παρείχε αυξημένη ανωνυμία στους χρήστες, όπως επίσης κρυπτογραφημένη διαδικτυακή επικοινωνία μεταξύ τους και τη δυνατότητα να παρακάμπτουν την εθνική επιτήρηση. Ενώ στον βαθύ ιστό φιλοξενείται το 90% του περιεχομένου του διαδικτύου, στον σκοτεινό ιστό φιλοξενείται γύρω στο 0,01% το οποίο όμως συνεχώς ανεβαίνει. Το 2014 διέθετε 10.000 ιστότοπους, ενώ το 2015 ο αριθμός αυτός αυξήθηκε στους 30.000 (Malik, 2018; Weimann, 2016; Wimmer & Nastiti, 2015).

Εικόνα 2: Ο επιφανειακός, ο βαθύς και ο σκοτεινός ιστός. Πηγή: (Malik, 2018).

Καθώς ο σκοτεινός ιστός αυξάνεται σε μέγεθος, το ίδιο συμβαίνει και με τη χρήση του, προσφέροντας μια ποικιλία υπηρεσιών στους χρήστες του. Η φύση όμως των υπηρεσιών αυτών αποτελεί απειλή για τον πραγματικό κόσμο, καθώς οι περισσότερες είναι παράνομες. Κυμαίνονται από διακίνηση ναρκωτικών, όπλων και δολοφόνων, μέχρι την πορνογραφία και το ξέπλυμα χρήματος. Κατά συνέπεια, οι ιστοσελίδες του σκοτεινού ιστού λειτουργούν ως κόμβοι των τρομοκρατών, που βρίσκουν μέσω αυτών των δικτύων έναν νέο τρόπο να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους σε έναν χώρο που δεν παρακολουθείται. Στην αύξηση της χρήσης τέτοιων υπηρεσιών έχει συμβάλλει σημαντικά η φυσική κάλυψη που παρέχεται από αυτές. Όλο και περισσότεροι χρήστες προσελκύονται από το γεγονός ότι μπορούν να χρησιμοποιήσουν ανώνυμα αυτές τις υπηρεσίες για προσωπικό κέρδος. Για να γίνει κατανοητός ο πραγματικός κίνδυνος, οφείλει κανείς να ρίξει μια βαθύτερη ματιά στο είδος της τρομοκρατίας που εντοπίζεται σε αυτές τις υπηρεσίες του σκοτεινού ιστού. Ένας από τους κυριότερους λόγους για τους οποίους παραμένουν άγνωστοι, η δομή και οι μηχανισμοί του σκοτεινού ιστού καθώς και ο αντίκτυπος των δικτύων αυτών στην τρομοκρατία, αποτελεί το γεγονός ότι η συλλογή και η πρόσβαση σε πρωτογενείς πηγές του πεδίου αυτού είναι πολύ δύσκολη (Alrasheed and Rigato, 2019; Dilipraj, 2014).

Διάφορες τρομοκρατικές ομάδες διαθέτουν δικούς τους ιστότοπους και χρησιμοποιούν τον κυβερνοχώρο για την διάδοση προπαγάνδας, τη στρατολόγηση και

εκπαίδευση νέων μελών, το ξέπλυμα χρήματος, τη ριζοσπαστικοποίηση, τη συγκέντρωση κεφαλαίων και την μεταξύ τους επικοινωνία συνωμοτώντας και σχεδιάζοντας μελλοντικές επιθέσεις. Από τις πιο γνωστές τρομοκρατικές οργανώσεις που έχουν αναπτύξει δράση στον κυβερνοχώρο είναι η Hezbollah, η Hamas, η Al Qaeda, η Boko Haram, η Al-Shabaab και οι Tamil Tigers. Μέσα από αποκεντρωμένα ηλεκτρονικά δίκτυα και μακριά από ζώνες ελέγχου, λαμβάνουν αλλά και διαδίδουν τεχνική γνώση. Αξιοποιούν νέες τεχνολογίες και αναπτύσσουν ασυνήθιστες στρατηγικές. Παρατηρείται ότι όταν η επικοινωνία ή η οργανωτική δομή της οργάνωσης διαταράσσεται από τις αρμόδιες υπηρεσίες της αντιτρομοκρατικής, εκείνες προσαρμόζονται γρήγορα στις νέες συνθήκες συνεχίζοντας απρόσκοπτα τη δράση τους (Weimann, 2009; Kapsokoli, 2023). Εκείνη όμως η οργάνωση που είχε την τεχνολογική υπεροχή και αποδείχθηκε πρωτοπόρα και καινοτόμα στη χρήση των ΜΜΕ και των ψηφιακών μέσων είναι το ISIS, η δράση του οποίου θα αναλυθεί στη συνέχεια του πονήματος αυτού.

Κεφάλαιο 4. Η περίπτωση του ISIS

4.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή

Η τρομοκρατική οργάνωση ISIS αναδύθηκε περί το 2014 από το παρακλάδι της Al Quaeda στο Ιράκ. Το όνομα ISIS δόθηκε αργότερα. Αν και η Al Quaeda εκείνη την περίοδο είχε αποδυναμωθεί, άφησε πίσω της μια ριζοσπαστική ιδεολογία που έχει τις ρίζες της κυρίως στη Μέση Ανατολή και τη Βορειά Αφρική. Οι πολιτικές και θρησκευτικές ιδέες στις οποίες βασίστηκε αυτή η ιδεολογία αναπτύχθηκαν κατά τη δεκαετία του 20' από τον Sayyid Qutb[17] και τον Hassan al-Banna[18]. Ο λόγος για την Μουσουλμανική Αδελφότητα, ένα σουνιτικό κοινωνικό κίνημα που ξεκίνησε στην Αίγυπτο, του οποίου η ίδρυση είχε να κάνει με τον δυτικό παρεμβατισμό στα μουσουλμανικά κράτη της Ανατολής. Η οργάνωση, ανέπτυξε την πεποίθηση ότι για να κατασταλεί η εξάπλωση της δύσης στα εδάφη τους, όφειλαν να ενισχύσουν την πίστη στη θρησκεία τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σλόγκαν της: «*το Ισλάμ αποτελεί τη λύση. Το Κοράνι, το σύνταγμά μας*».

Το ISIS πήρε το όνομά του από τα αρχικά των λέξεων Islamic State of Iraq and Syria (al-Sham) (Ισλαμικό Κράτος του Ιράκ και της Συρίας). Στη βιβλιογραφία που ερευνήθηκε για την παρούσα μελέτη απαντάται και ως IS (Ισλαμικό Κράτος), ή ISIL από τα αρχικά των λέξεων Islamic State of Iraq and the Levant (Ισλαμικό Κράτος του Ιράκ και του Λεβάντε)[19]. Ακόμη, κυρίως σε χώρες της Μέσης Ανατολής συναντάται ως Daesh από το al-Dawla al-Islamiya fi al-Iraq wa al-Sham που σημαίνει Ισλαμικό Κράτος του Ιράκ και της Συρίας. Όλες οι παραπάνω ονομασίες αφορούν την ίδια οργάνωση η οποία σε αυτήν την εργασία θα αναφέρεται μόνο με την ονομασία ISIS.

Η οργάνωση ISIS όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ανήκει στον τύπο της θρησκευτικής τρομοκρατίας και πιο συγκεκριμένα στη θρησκευτική ισλαμική τρομοκρατία, αποτελώντας μια έκφανση του φανατικού σουνιτικού, γουαχαμπικού[20] ισλάμ. Το ISIS παρά το γεγονός ότι ενεργεί στο όνομα της θρησκείας, έχει πολιτικό στόχο καθώς επιδίωξή του είναι η δημιουργία του ισλαμικού χαλιφάτου. Επιθυμεί την ανατροπή της πολιτικής κατάστασης μιας περιοχής και την αντικατάστασή της με μια θεοκρατία. Με τη

[17] Θεωρείται ο «νονός» και «εμπνευστής» της σύγχρονης τρομοκρατίας. Γνωστό του έργο είναι τα Ορόσημα (Milestones) ένα βιβλίο το οποίο ενθάρρυνε τη βίαιη ανατροπή της κυβέρνησης με σκοπό την ίδρυση ενός ισλαμικού κράτους.
[18] Ο ιδρυτής της Μουσουλμανικής Αδελφότητας.
[19] Ο Λεβάντες εκτείνεται στις χώρες της Κύπρου, του Ισραήλ, της Ιορδανίας, του Λιβάνου, της Παλαιστίνης, της Συρίας και της Τουρκίας δηλώνοντας έτσι το ISIS τις περιοχές όπου στοχεύει να επηρεάσει η οργάνωση.
[20] Κλάδος του σουνιτικού, φονταμεταλιστικού Ισλάμ που πήρε το όνομά του από τον θρησκευτικό ηγέτη Muhammad ibn Abd al Wahhab (1703–1792). Οι γουαχαμπιστές θεωρούν τον όρο υποτιμητικό και προτιμούν να αποκαλούνται σαλαφιστές, από τη λέξη σάλαφ που σημαίνει οι πρώτοι πιστοί.

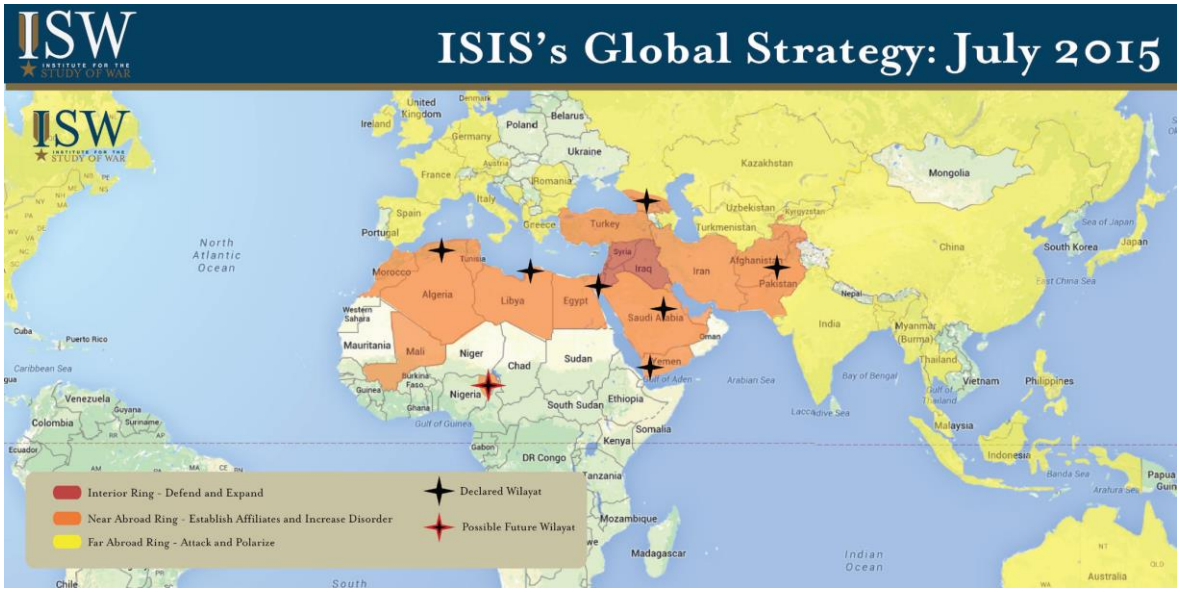
χρήση και την απειλή χρήσης βίας ως μέσο, το ISIS οραματίζεται τη δημιουργία ενός παγκόσμιου ισλαμικού χαλιφάτου που θα βασίζεται στην αυστηρή εφαρμογή του νόμου της Σαρία. Προς επίτευξη του στόχου αυτού, στρατηγικό εργαλείο αποτελεί η διεξαγωγή της Τζιχάντ, η οποία μάλιστα συνιστά θρησκευτικό καθήκον του κάθε πιστού (Κυριακίδης, 2023).

Ιδρυτής της οργάνωσης ήταν ο Ιορδανός Abu Musab al-Zarqawi, ο οποίος κυβέρνησε για πολλά χρόνια την Al Quaeda του Ιράκ. Προτού σκοτωθεί σε αμερικανική αεροπορική επιδρομή το 2006, ο Zarqawi, είχε αφήσει πίσω του μια κληρονομιά ικανών και καλά εξοπλισμένων μαχητών με σπουδαία στρατιωτική εμπειρία στο πεδίο της μάχης. Το ISIS άρχισε να αποκτά υποστηρικτές, μετά την εισβολή των ΗΠΑ στο Ιράκ το 2003, με συνέπεια την αύξηση της θρησκευτικής βίας και της αντιπαράθεσης ανάμεσα στους σουνίτες και τους σιίτες. Οι σουνίτες του Ιράκ καταπιεζόντουσαν από την κυριαρχία του πρωθυπουργού Nouri Al-Maliki, ο οποίος είχε δεσμούς με τη σιιτική κυβέρνηση του γειτονικού Ιράν. Κατηγορήθηκε ως φιλοαμερικανός που υποστήριζε την κατοχική τους δύναμη. Ο Πρόεδρος Barack Obama τον Μάρτιο του 2015, σε μια συνέντευξη ανέφερε ότι η άνοδος του ISIS ήταν «*μια ακούσια συνέπεια*» της πολιτικής των ΗΠΑ και της εισβολής στο Ιράκ, κατηγορώντας για την πρόκληση αυτής της σύγκρουσης, τον προηγούμενο πρόεδρο των ΗΠΑ, George W. Bush. Εκτός από την έλλειψη διακυβέρνησης στο Ιράκ, ένας ακόμα σημαντικότατος λόγος ο οποίος ισχυροποίησε το ISIS στο πεδίο, ήταν η εξέγερση στη Συρία κατά του προέδρου της, Bashar al-Assad και ο μετέπειτα συριακός εμφύλιος. Λόγω της απογοήτευσης πολλών Σύρων από το καθεστώς του Bashar al-Assad και τη βάναυση και επιθετική πολιτική που ακολουθούσε, δημιουργήθηκε ένα κενό ισχύος στο οποίο εισχώρησε το ISIS κατορθώνοντας να στρατολογήσει με επιτυχία νέους μαχητές, που θα πολεμούσαν εναντίον του συριακού στρατού. Πολλοί Σύροι πολίτες ένιωσαν θύματα της συγκυρίας, διότι εκτός των άλλων, στη σύγκρουση συμμετείχαν και ισχυροί ξένοι παίκτες για δικά τους συμφέροντα. Στη Συρία υπήρχε ακόμη και η οργάνωση Al Nusra η οποία δεν επιθυμούσε για κανένα λόγο την επέκταση του ISIS στην περιοχή, καθώς υποστήριζαν ότι μόνο εκείνοι ήταν οι εκπρόσωποι των αληθινών μουσουλμάνων. Το ISIS φαινόταν στους πολίτες ως μια ισχυρή δύναμη, ικανή να τους προστατέψει, να επαναφέρει τα πολιτικά τους δικαιώματα, αλλά και να εκδικηθεί για την συγκεχυμένη κατάσταση που επικρατούσε σε ένα διεθνές παιχνίδι εξουσίας (Ali, 2015; Κυριακίδης, 2023).

Τον Μάιο του 2010, ηγέτης του ISIS έγινε ο Abu Bakr al-Baghdadi, ένας κληρικός που γεννήθηκε το 1971 στη Σαμάρα του Ιράκ. Ο Baghdadi ήταν ο μοναδικός ηγέτης που αυτοανακηρύχθηκε σε χαλίφη με το όνομα «Χαλίφης Ιμπραήμ». Στις 5 Ιουλίου 2014,

εισήλθε στον άμβωνα του Μεγάλου Τζαμιού al-Nuri της Μοσούλης και εκφώνησε ένα κήρυγμα για το Ραμαζάνι, ως ο πρώτος χαλίφης ενός νεοσύστατου Ισλαμικού Χαλιφάτου, με το όνομα «Ισλαμικό Κράτος» (Ali, 2015; Κυριακίδης, 2023). Το 2015, το ISIS ήλεγχε μια περιοχή με πληθυσμό 10 εκατομμυρίων κατοίκων, που έφτανε περίπου τα 300.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα σε έκταση. Προσέλκυσε περίπου 30.000 ξένους τζιχαντιστές, ενώ δεν ήταν λίγες οι τρομοκρατικές οργανώσεις άλλων χωρών που ορκίστηκαν πίστη στο όνομά του. Τον Οκτώβριο του 2017 έχασε την πρωτεύουσά του Raqqah, ενώ ο Baghdadi σκοτώθηκε το Νοέμβριο του 2019. Αν και σημαντικά αποδυναμωμένη η τρομοκρατική οργάνωση, δεν έπαψε να αποτελεί απειλή διατηρώντας παρακλάδια στο Αφγανιστάν, την Ασία και την Αφρική (Boniface, 2022).

Η παρακάτω εικόνα απεικονίζει τα φιλόδοξα σχέδια επέκτασης του ISIS σε παγκόσμια κλίμακα, μέσα από τρεις «δακτυλίους». 1. Ο εσωτερικός δακτύλιος περιλαμβάνει το Ιράκ και τη Συρία, τα εδάφη των οποίων οφείλουν να υπερασπίζονται και στα οποία επιθυμούν την εξάπλωση, 2. Ο εγγύς εξωτερικός δακτύλιος περιλαμβάνει την ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής, της Β. Αφρικής και της Ν. Ασίας, όπου επιδιώκουν να αναπτύξουν θυγατρικές οργανώσεις και να αυξήσουν την αναταραχή και 3. ο μακρινός εξωτερικός δακτύλιος περιλαμβάνει τη Δύση και την Ασία, τις οποίες σχεδιάζει να πολώσει και να τις επιτεθεί.

Εικόνα 3: Η στρατηγική του ISIS για την εγκαθίδρυση ενός περιφερειακού χαλιφάτου. Ο εσωτερικός, εγγύς εξωτερικός και μακρινός εξωτερικός δακτύλιος. Πηγή: (Gambhir, 2015).

4.2 Το ISIS στον κυβερνοχώρο

Το ISIS παράλληλα με τις επιθέσεις και τις τρομοκρατικές ενέργειες σε διάφορες χώρες, έθεσε την ανάπτυξη μιας εξελιγμένης επικοινωνιακής στρατηγικής ως προτεραιότητα και την εντατική χρήση των ΜΜΕ ως σημαντικά εργαλεία ψυχολογικού πολέμου. Εκτός όμως από την επικοινωνία, η οργάνωση έθεσε και διάφορους πολιτιστικούς, πολιτικούς και οικονομικούς στόχους. Παράδειγμα είναι η διάδοση της προπαγάνδας μέσω διαφόρων κειμένων, η στρατολόγηση προς απόκτηση περισσότερων υποστηρικτών, η επικοινωνία με τους υποστηρικτές του και η παρακίνησή τους, η διάδοση ειδήσεων, η υπεράσπιση και εκθείαση του χαλιφάτου, ο εκφοβισμός εχθρών και αντιπάλων, η κατάκτηση της εμπιστοσύνης του κοινού ιδιαίτερα των σουνιτών μουσουλμάνων, η χρηματοδότηση, η διαφήμιση και η εντατικοποίηση της θρησκευτικής και πολιτικής πόλωσης. Από τον Ιούνιο του 2014 έως τον Ιούνιο του 2017 το ISIS δραστηριοποιούνταν έντονα στο κανάλι *Yaqeen* του Telegram. Η παρακάτω εικόνα δείχνει ότι σύμφωνα με το κανάλι αυτό κυκλοφόρησε 41230 είδη περιεχομένου, ανάμεσά τους 1670 ηχητικές εκδόσεις, 2880 εκδόσεις βίντεο, 4540 εκδόσεις κειμένου και 32140 εκδόσεις φωτογραφιών. Παρατηρείται ότι η οργάνωση διέθετε επίσης 46 επίσημα γραφεία μέσων ενημέρωσης (Kadivar, 2020).

Εικόνα 4: Γράφημα με τίτλο 'Τρία χρόνια στο Ισλαμικό Κράτος' από το κανάλι 'Yaqeen' του Telegram. Πηγή: (Kadivar, 2020).

Οι κύριοι επίσημοι παραγωγοί μέσων ενημέρωσης του ISIS είναι το ίδρυμα μέσων ενημέρωσης *Ajnad*, το κέντρο μέσων ενημέρωσης *Al-Hayat*, το ίδρυμα μέσων ενημέρωσης *Al-Furqan*, το ραδιόφωνο *Al-Bayan*, το ενημερωτικό δελτίο *Al-Naba*, οι εκδόσεις *Al-Himmah* και άλλα τοπικά γραφεία μέσων ενημέρωσης σε διάφορες επαρχίες. Επίσης, διέθετε και επίσημα ψηφιακά περιοδικά, όπως το *Dabiq*[21], το *Rumiyah*, το γαλλικό περιοδικό *Dar al-Islam*, το τουρκικό περιοδικό *Al-Qustantaniyah* και το ρωσικό περιοδικό *Istok (Al-Manba)* (Kadivar, 2020).

Το ίδρυμα μέσων ενημέρωσης *Al-Furqan*, είναι το παλαιότερο μέσο της οργάνωσης, το οποίο ξεκίνησε τις δραστηριότητές του τον Νοέμβριο του 2006. Αρχικά, κυκλοφορούσε βίντεο, CD, DVD, αφίσες, φυλλάδια, προϊόντα προπαγάνδας, καθώς και επίσημες δηλώσεις του ISIS και των προηγούμενων ηγετών του σε ηχητικά μηνύματα. Παράδειγμα είναι το βίντεο που δείχνει το κήρυγμα του Abu Bakr Al-Baghdadi κατά τη διάρκεια της προσευχής της Παρασκευής στο Μεγάλο Τζαμί της Μοσούλης, στις 4 Ιουλίου 2014, όπως επίσης και η δημοσίευση της τελευταίας ηχογραφημένης ομιλίας του εκπροσώπου του ISIS Abu Hamza Al Quraishi στις 19 Οκτωβρίου 2020 (Kadivar, 2020).

Το μέσο *Al-Hayat* έχει στοχεύσει κυρίως δυτικά ακροατήρια. Ιδρύθηκε στα μέσα του 2014 διεξάγοντας την προπαγάνδα του ISIS, μέσα από βίντεο και περιοδικά, όπως το *Islamic State Report*, το περιοδικό *Dabiq* (κυρίως στα αγγλικά), το περιοδικό *Dar Al-Islam* (στα γαλλικά), το περιοδικό *Al-Manba'* (στα ρωσικά), το περιοδικό *Al-Qustantiniy*a (στα τουρκικά) και το περιοδικό *Rumiyah* (σε διάφορες γλώσσες) (Kadivar, 2020). Το αγγλόφωνο *Islamic State News* (και αργότερα *Islamic State Report*), δημοσιεύτηκε στις αρχές Ιουνίου του 2014 και περιείχε σύντομες περιγραφές από βασικές μάχες και διάφορες άλλες πρωτοβουλίες του ISIS. Κάθε τεύχος είχε περίπου οκτώ σελίδες με πολύ λίγο κείμενο, αλλά μεγάλο αριθμό γραφικών που απεικονίζουν μάχες, αιχμαλώτους (μερικές φορές κατά την εκτέλεσή τους) και διάφορες άλλες δραστηριότητες που σχετίζονταν με τη διακυβέρνηση του ISIS (Kadivar, 2020). Το περιοδικό *Dabiq* κυκλοφόρησε στις αρχές Ιουλίου του 2014 και ήταν διαθέσιμο εκτός από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στον σκοτεινό ιστό (Καψοκόλη, 2022). Το πρώτο τεύχος υποστήριξε ότι το *Dabiq* ήταν μια απάντηση στα σχόλια που είχε λάβει το κέντρο *al-Hayat* για τις προηγούμενες δημοσιεύσεις της οργάνωσης. Το νέο περιοδικό, είχε περίπου σαράντα σελίδες, μεγαλύτερο αριθμό

[21] Πήρε το όνομά του από μια πόλη στη Συρία με τεράστια θρησκευτική σημασία. Μια από τις αρχαίες προφητείες του Μωάμεθ αναφέρει την Dabiq ως την τοποθεσία όπου οι Μουσουλμάνοι θα νικήσουν τους Σταυροφόρους σε μια μάχη που θα σβήσει την καταπίεση της Ούμμα (της κοινότητας των πιστών) από τους δυτικούς. Είναι η τοποθεσία όπου θα λάβει χώρα σύμφωνα με την ισλαμική παράδοση ο Αρμαγεδδών μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων (Vallee, 2015).

ομιλιών και άρθρων από προηγούμενες κυκλοφορίες και είχε ενσωματώσει στο περιεχόμενό του ενότητες απο προηγούμενες δημοσιεύσεις. Το νέο ύφος και η μορφή των δημοσιεύσεων πραγματοποιήθηκε σε διάστημα λιγότερο από ένα μήνα, φανερώνοντας έτσι το πόσο καλά ανεπτυγμένη ήταν η επιχείρηση των μέσων ενημέρωσης του ISIS. (MILITARY ACADEMY WEST POINT NY COMBATING TERRORISM CENTER, 2014). Το *Dabiq* απεικονίζει στα περιεχόμενά του την καθημερινή ζωή στις περιοχές που ήλεγχε το ISIS με έναν ειδυλλιακό τρόπο. Παρουσιάζεται μια ρομαντική εικόνα του χαλιφάτου προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο η τρομοκρατική οργάνωση να δηλώσει ότι αποκατέστησε τη χρυσή εποχή του Ισλάμ. Στα περιεχόμενα του περιοδικού παρουσιάζονται στρατιωτικές νίκες και επιτυχίες της οργάνωσης και παρέχονται θρησκευτικές διδασκαλίες και ιδέες για διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες. Χαρακτηριστικό είναι ότι για όλα τα παραπάνω χρησιμοποιείται ισλαμική ορολογία, όπως *Τζιχάντ* (ιερός πόλεμος) *tawhid* (ενότητα), *Jama'ah* (κοινότητα) *manhaj* (αναζήτηση της αλήθειας) και *hijrah* (μετανάστευση) (Ali, 2015). Επιδιώκει εκτός τον άλλων να προσελκύσει στο Ιράκ και τη Συρία, τζιχαντιστές από τη Δύση. Χρησιμοποιεί την ιστορία ως πρόσχημα για τον ιερό τους πόλεμο τόσο στη Συρία όσο και στο Ιράκ, μιλώντας για τις αδικίες που δημιουργήθηκαν από τη συμφωνία Sykes-Picot του 1916 η οποία χώριζε σε σφαίρες επιρροής μεταξύ Βρετανίας και Γαλλίας τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το *Dabiq*, κυκλοφόρησε 15 τεύχη και μετά από δύο χρόνια δραστηριότητας, το Σεπτέμβριο του 2016, το ISIS διέκοψε την κυκλοφορία του και την αντικατέστησε με το περιοδικό *Rumiyah*. Κάθε τεύχος του *Dabiq* περιείχε το απόσπασμα του Abu Musab al-Zarqawi (ηγέτη της Jama'at al-Tawhid wal-Jihad προτού ονομαστεί σε Al Quaeda του Ιράκ) το οποίο δηλώνει: «*Η σπίθα έχει ανάψει εδώ στο Ιράκ και η θέρμη της θα συνεχίσει να εντείνεται –με την άδεια του Αλλάχ– μέχρι να κάψει τους στρατούς των σταυροφόρων στο Dabiq*». Το *Rumiyah* ήταν ένα μηνιαίο διαδικτυακό περιοδικό, το πρώτο τεύχος του οποίου κυκλοφόρησε τον Σεπτέμβριο του 2016. Το *Rumiyah* αντικατέστησε εκτός από το Dabiq, το *Dar Al-Islam* (ένα γαλλικό διαδικτυακό περιοδικό) και πολλά άλλα και δημοσιεύτηκε σε διάφορες γλώσσες, όπως αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, παστού, ρωσικά, τουρκικά, ινδονησιακά και ουιγούρια, από το κέντρο *Al-Hayat*. Κάθε τεύχος εκτός από το 7, ξεκινά με ένα απόφθεγμα του Abu-Hamza Al-Muhajir[22] το οποίο έλεγε: «O muwahhidin, χαίρε, γιατί στον Αλλάχ, δεν θα ησυχάσουμε από την τζιχάντ μας παρά μόνο κάτω από τα ελαιόδεντρα

[22] Ηγέτης της Αλ Κάιντα στο Ιράκ κατά τη διάρκεια της ιρακινής εξέγερσης, μετά τον θάνατο του Abu Musab al-Zarqawi τον Ιούνιο του 2006. Ήταν ηγέτης του Ισλαμικού Κράτους του Ιράκ από το 2006 έως το 2010. Σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια επιδρομής στο καταφύγιό του στις 18 Απριλίου 2010 (Global Terrorism Research Project, 2024).

της Rumiyah (Ρώμη)». Στις 9 Σεπτεμβρίου 2017, το ISIS κυκλοφόρησε τη 13η έκδοση του *Rumiyah*, η οποία αποτέλεσε και το τελευταίο τεύχος του διαδικτυακού περιοδικού. Ακόμη το κέντρο *Al Hayat* δημιουργούσε *MujaTweets* στο Twitter και ηχητικά κλιπ με μελωδίες *nasheed*[23]. Από τις πιο σημαντικές παραγωγές είναι το *The End of Sykes Picot, The Dark Rise of Banknotes* και το *Return of the Gold Dinar*, τα βίντεο *Inside the khilafah, Flames of War I- II* και το *For The Sake of Allah nasheed*. Προώθησε ακόμη βίντεο στα οποία καλούσε τους υποστηρικτές της οργάνωσης να πραγματοποιήσουν Τζιχάντ με εμπρησμό (Kadivar, 2020; Kamolnick, 2017).

Το Al-Naba' είναι ένα αραβικό εβδομαδιαίο ενημερωτικό δελτίο, το οποίο δημοσιεύεται κάθε Πέμπτη από το *Diwan of Media*. Οι αναφορές του είναι σχετικές με τις στρατιωτικές δραστηριότητες του ISIS στην επαρχία και την περιφέρεια και περιλαμβάνει μεταξύ άλλων, θρησκευτικό περιεχόμενο, ειδήσεις, γραφήματα, αναλύσεις και διαφημίσεις από άλλα μέσα ενημέρωσης. Δημοσιεύεται τόσο σε έντυπη μορφή όσο και διαδικτυακά και διανέμεται σε διαφορετικά μέρη ταυτόχρονα (Kadivar, 2020).

Οι εκδόσεις *Al-Himmah* δημοσίευαν το *Maktabat al-Himmah*, μια από τις πιο σημαντικές επίσημες πηγές προπαγάνδας του ISIS το οποίο παράγει περιεχόμενο που απευθύνεται σε ένα ευρύ κοινό και σε διάφορες γλώσσες. Περιλαμβάνει αφίσες και διαφημιστικές πινακίδες σχετικά με την Τζιχάντ, τη Χιτζάμπ, τον νόμο της σαρία και την προώθηση του ISIS ως ένα απόλυτα λειτουργικό κράτος το οποίο παραμένει και εξαπλώνεται. Ακόμη περιλαμβάνει βιβλία όπως το *Fiqh al Jihad* ή τα κείμενα των Ουαχάμπι σε μικρά φυλλάδια τα οποία διαπραγματεύονται διάφορα θέματα όπως η δουλεία, το Ζακάτ, η Τζιχάντ, η Νηστεία και η Χιτζάμπ. Κυκλοφόρησε επίσης μια εφαρμογή που διδάσκει στα παιδιά ανάγνωση και την αραβική γραφή. Μετά την ήττα του ISIS στο Ιράκ και τη Συρία, η διανομή του *Maktabat al-Himmah* σε φυσική μορφή κατέστη δύσκολη, παρόλα αυτά το διαδικτυακό του περιεχόμενο εξακολουθεί να κυκλοφορεί με υποστηρικτές και μέλη της οργάνωσης σε διάφορες πλατφόρμες (Kadivar, 2020).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κάθε επαρχία έχει το δικό της γραφείο μέσων ενημέρωσης, το οποίο μάλιστα βρίσκεται σε συντονισμό με τους στρατιωτικούς αξιωματούχους ασφαλείας της εκάστοτε περιοχής. Το περιεχόμενο των δημοσιεύσεων στις

[23] Ένα είδους τραγουδιού το οποίο αναφέρεται στην ισλαμική πίστη, την πρακτική και την εθιμοτυπία του Ισλάμ. Προωθούν διάφορα μαθήματα που σχετίζονται με αποσπάσματα του Κορανίου και έχουν πολλές μορφές. Μερικά είναι απλώς απλοί έπαινοι προς τον Αλλάχ ενώ άλλα προσφέρουν μαθήματα για τον ισλαμικό τρόπο ζωής. Σύμφωνα με πολλούς μελετητές, ένας Nasheed πρέπει να περιλαμβάνει μόνο φωνή, χωρίς τη χρήση μουσικών οργάνων (Alvi, 2020).

τοπικές περιοχές συμπεριλαμβάνει ειδήσεις, βίντεο, φωτογραφίες και τις ψαλμωδίες *nasheed*. Από τα πιο σημαντικά βίντεο που παράγονται από τα επαρχιακά αυτά γραφεία είναι το *Millat Al-Kufr Wahidah*, το *Jayl Al-Khilafah* (Γενιά του Χαλιφάτου*)* και το *Ummato Walud* (Το εύφορο έθνος). Στις 8 Ιανουαρίου 2021, το *Wilayat Sinai* κυκλοφόρησε ένα βίντεο, το *Nazif Al-Hamalat* (εκστρατεία αιμορραγίας), το οποίο αφορούσε επιθέσεις με αυτοσχέδιους εκρηκτικούς μηχανισμούς, απαγωγές και εκτελέσεις. Υπάρχουν και άλλα σημαντικά μέσα ενημέρωσης, τα οποία αν και δεν αναφέρονται ως επίσημα μέσα ενημέρωσης του ISIS, θεωρούνται ωστόσο εξίσου σημαντικά αναφορικά με τις προπαγανδιστικές δραστηριότητες της οργάνωσης. Αυτά είναι το *Al-Itisam*, το οποίο από την ίδρυσή του το 2013, παρήγαγε και διένειμε προπαγανδιστικά βίντεο υψηλής ποιότητας, όπως τα *Nawafidh ala Al-Ard Al-Malahim*, το *Kasr Al-Hodud* και το *Risalah Al-Mujahid 1-5*. Άλλο σημαντικό μέσο είναι το ειδησεογραφικό πρακτορείο *Amaq* το οποίο κυκλοφόρησε το 2014 και η χρήση του αφορούσε κυρίως την αναπαραγωγή των «έκτακτων ειδήσεων» σχετικά με τις δραστηριότητες του ISIS. Επίσης δημοσίευε σύντομα κείμενα ειδήσεων, φωτογραφίες, ήχους και βίντεο. Το ιστολόγιό του καταργήθηκε τον Απρίλιο του 2016 και συνέχισε τις δραστηριότητές του αργότερα στο Telegram. Τέλος, το ειδησεογραφικό πρακτορείο *Nashir* αποτελεί έναν ακόμα προπαγανδιστικό βραχίονα του ISIS, ο οποίος δημοσιεύει σε διάφορες γλώσσες βίντεο, ήχο, φωτογραφίες και σύντομες ειδήσεις. Αναδημοσιεύει περιεχόμενα του *Amaq* και άλλων μέσων που δημοσιεύονται στις επαρχίες, όμως το ύφος του είναι διαφορετικό. Το *Nashi*r παρουσιάζεται ως «*Ειδικός στις επίσημες ειδήσεις του Χαλιφάτου του Ισλαμικού Κράτους*» κάτι το οποίο αναγράφεται και στα λογότυπά του (Kadivar, 2020).

Ένα άλλο ενδιαφέρον κομμάτι της προπαγάνδας του ISIS που παρατηρείται, είναι ότι ενώ το διαδίκτυο απαγορευόταν από την ίδια την οργάνωση σε πολλές περιοχές, παρόλα αυτά επέτρεπε τη διάδοση των μηνυμάτων του σε συγκεκριμένα σημεία. Στις περιοχές αυτές αλλά και σε άλλες πιο απομακρυσμένες, το ISIS δημιούργησε τα λεγόμενα *Media points* (Neghat Al-A'alamieh) τα οποία λειτουργούσαν σαν περίπτερα διάδοσης της προπαγάνδας του και αποτελούσαν τον σύνδεσμο ανάμεσα στο κοινό και τις δραστηριότητες της οργάνωσης. Είχαν αναπτυχθεί περίπου 1000 τέτοια σημεία σε διάφορες περιοχές οι οποίες ήταν υπό τον έλεγχό της στο Ιράκ και τη Συρία. Στόχευαν σε όλες τις ηλικιακές ομάδες προβάλλοντας διάφορες επιτυχίες της οργάνωσης και σκηνές από πρόσφατες μάχες. Βρισκόταν σε τζαμιά και νοσοκομεία και διέθεταν αρχεία σε διάφορες γλώσσες όπως αγγλικά, γαλλικά, κουρδικά, τούρκικα, φαρσί και μπάνγλα. Οι παρευρισκόμενοι λάμβαναν τις πληροφορίες και έπειτα διέδιδαν το περιεχόμενο με κινητά τηλέφωνα, φλασάκια και CD.

Μέσα από την στρατηγική αυτή των μέσων ενημέρωσης, το ISIS αποσκοπούσε να παρουσιαστεί ως ένας ισχυρός δρών, που συνέχιζε να επικοινωνεί την ιδεολογία του και στόχευε στην εξουδετέρωση της προπαγάνδας των εχθρών και τον εκφοβισμό των αντιπάλων. Παράλληλα ενθάρρυνε τη στρατολόγηση στα εδάφη του υποτιθέμενου χαλιφάτου μέσα από διάφορες πλατφόρμες προπαγάνδας διαδίδοντας τα μηνύματά του πολύ πέρα από τα σύνορά του (Kadivar, 2020).

Το ISIS επιδόθηκε σε μια καμπάνια στρατολόγησης και ριζοσπαστικοποίησης μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης με χρήση της υψηλής τεχνολογίας. Οι παραγωγές τους στο διαδίκτυο μιμούνται δημοφιλή παιχνίδια όπως τα βιντεοπαιχνίδια *Grand Theft Auto, Call of Duty και Hurtlocker,* όπου η οργάνωση «πουλάει» την περιπέτεια, παρουσιάζοντας ως διασκέδαση το φόνο και το χάος, χρησιμοποιώντας μουσική χιπ χοπ, ως δέλεαρ για τους νέους υποψήφιους οπαδούς. Επιπλέον αναπαράγουν βίντεο και εικόνες με μικρά παιδία που παίζουν και χαμογελάνε με όπλα στα χέρια, προσπαθώντας να δείξουν με αυτόν τον τρόπο, την ανέμελη μεριά του να ανήκεις στην οργάνωση. Για να προωθήσουν τους σκοπούς τους παρουσιάζουν βίντεο στα οποία μιλούν εμφανίσιμοι μαχητές, ενώ άλλα βίντεο στοχεύουν συγκεκριμένα στις γυναίκες (ABC News, 2015). Επιχειρούν να τις προσεγγίσουν περιγράφοντας τις ιδανικές συνθήκες που υποτίθεται ότι επικρατούν στην οργάνωση, όπως η παροχή ασφάλειας, σπίτια, όμορφα τοπία τριγύρω ακόμα και ο γάμος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι λεγόμενες «Νύφες του ISIS» (ή jihadi brides) οι οποίες ήταν γυναίκες που στρατολογούνταν στην οργάνωση μέσω του διαδικτύου, εγκαταλείποντας τα σπίτια τους και τους συγγενείς τους για να παντρευτούν μέλη του ISIS κυρίως στη Συρία και το Ιράκ. Βασικά αίτια στρατολόγησης των γυναικών αυτών ήταν η αποξένωση, η αναζήτηση περιπέτειας, η ανισότητα και η έλξη ενός υποτιθέμενου ευγενούς σκοπού, ο οποίος περνούσε σαν μήνυμα μέσω της διαδικτυακής αυτής προπαγάνδας. Περισσότερες από 550 γυναίκες έφυγαν από τη Δύση για να ενταχθούν στο ISIS νιώθοντας ότι στη χώρα τους το Ισλάμ ήταν σε δίωξη και ότι τους επιβάλλονταν έθιμα και ενδυμασίες που ήταν ξένα προς την παράδοσή τους. Οι «Νύφες του ISIS» αναχωρούσαν από την πατρίδα τους (Γερμανία, Γαλλία, Καναδάς, ΗΠΑ, κ.α.) πολλές φορές έχοντας ήδη βρει το ταίρι τους διαδικτυακά, ούτως ώστε να μη φτάσουν στα εδάφη του ISIS ανύπαντρες. Ήθελαν να βρουν ένα βαθύτερο νόημα στη ζωή και στο θάνατό τους και επιθυμούσαν να ανήκουν πλέον σε κάτι μεγαλύτερο που θα είχε για εκείνες κάποια αξία, καθώς στη χώρα όπου ζούσαν ένιωθαν ξένες και περιθωριοποιημένες. Η προοπτική του να αναθρέψουν την επόμενη γενιά των μαχητών διεξάγοντας με αυτόν τον τρόπο τη δική τους προσωπική Τζιχάντ, ήταν ένας τρόπος να εξασφαλίσουν και εκείνες τη θέση τους στον παράδεισο

(*Jannah*). Εκτός από σύζυγοι και μητέρες, όταν τους επιτρεπόταν να αναλάβουν το ρόλο μαχητών, οι γυναίκες είχαν την ευθύνη να οικοδομήσουν ένα λειτουργικό κράτος, όπου θα παρείχαν εκπαίδευση και ιατρική περίθαλψη, φροντίζοντας να εφαρμόζονται οι αυστηροί κανόνες ηθικής όπως το πρέπον ντύσιμο με τον τρόπο που επέβαλε η οργάνωση. Πολλές γυναίκες γινόταν στη συνέχεια και αυτές προπαγανδιστές και στρατολόγοι στο διαδίκτυο (Perešin, 2018; Ulas, 2019. Κυριακίδης, 2023).

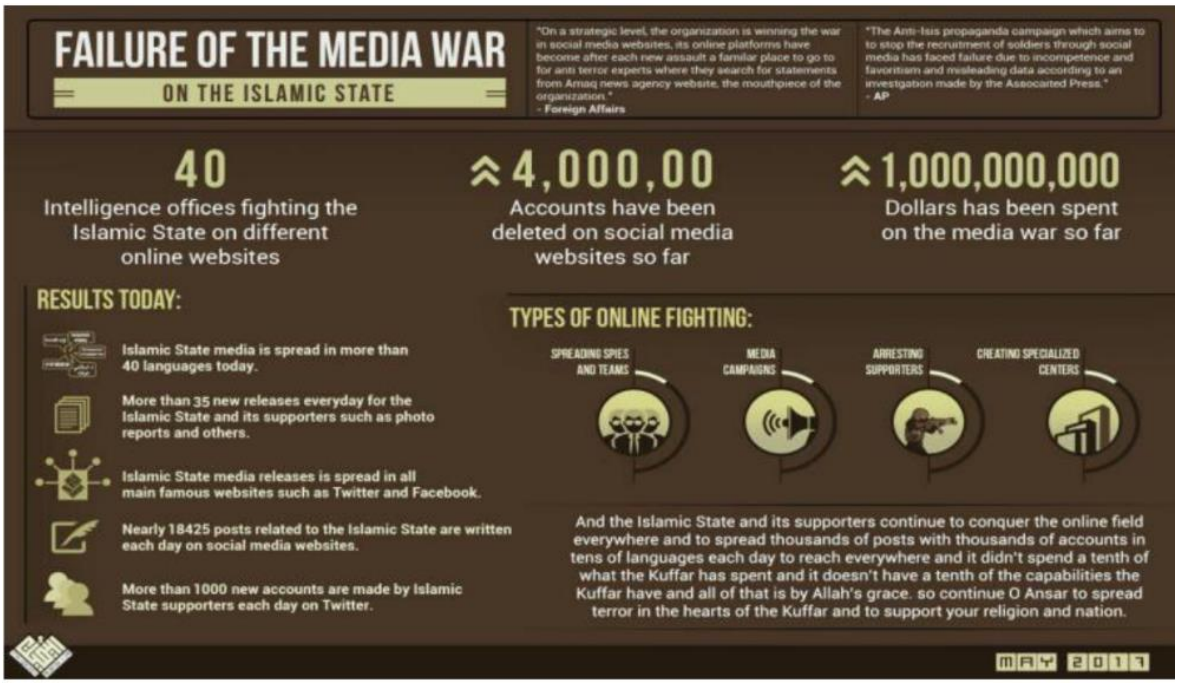
Καμία τρομοκρατική οργάνωση στο παρελθόν δεν είχε πραγματοποιήσει μια τέτοια τεχνολογικά εξελιγμένη εκστρατεία. Ο John Carlin[24] (2015) ανέφερε ότι η οργάνωση έστελνε καταιγισμό μηνυμάτων που ξεπερνούσε τα 90.000 μηνύματα τη μέρα και τα οποία έφταναν σε εκατομμύρια ανθρώπους παγκοσμίως, προσπαθώντας να πείσουν νεαρά άτομα να λάβουν μέρος σε έναν σκληρό πόλεμο σφάζοντας πολίτες. Τόνισε επίσης ότι οι παραγωγές του ISIS αποτελούν μια νέα απειλή για την οποία πρέπει να γνωρίζει κάθε αμερικανική οικογένεια. Το ISIS χρησιμοποιεί όλα τα εργαλεία των ΜΜΕ που είναι διαθέσιμα όπως το Skype, το Facebook και το Twitter (στο Twitter εμφανίζονται τα Mujahideen tweets ή αλλιώς mtmujatweets). Ειδικοί αναλυτές των ΜΜΕ και του μάρκετινγκ που ασχολήθηκαν με τα ποικίλα μηνύματα στα βίντεο του ISIS, τα περιέγραψαν ως εξελιγμένα και *με αξία μάρκετινγκ*. Χρησιμοποιούν και οικειοποιούνται δυτικά εργαλεία και τεχνικές, τα οποία στρέφουν έπειτα εναντίον της δύσης. Παράδειγμα, οι κινούμενες εικόνες και η χρήση μουσικής υπόκρουσης χιπ χοπ έχουν έντονη απήχηση, καθώς μιλούν στους θεατές σε μια γλώσσα που καταλαβαίνουν, στέλνοντάς τους το μήνυμα «*σε θέλουμε*». Κατά αυτόν τον τρόπο στρατεύονται την ανάγκη του ανήκειν και οδηγούν σε μια κουλτούρα αντίθετη της δύσης. Ενώ οι δυτικοί καταπιάνονται με τα βιντεοπαιχνίδια για να αποδράσουν από την καθημερινότητα, το ISIS διαμηνύει στους θεατές να αποδράσουν από τη ζωή, παίζοντας ένα «αληθινό παιχνίδι» με πραγματικές συνέπειες. Ένα άλλο τέχνασμα που υιοθέτησαν στα βίντεό τους ήταν η προβολή παιδιών. Στα βίντεο αυτά οι μαχητές προσφέρουν γλυκίσματα και παγωτά σε μικρά παιδιά τα οποία φαίνονται να ενθουσιάζονται. Τέτοιου είδους προβολές στοχεύουν στην ενσυναίσθηση, ρίχνοντας τις άμυνες του θεατή. Χρησιμοποιούν ψαλμωδίες, κινούμενες εικόνες, επευφημίες, και πανηγυρικούς πυροβολισμούς στον αέρα, όλα μαζί, για να πείσουν το κοινό πως όλα είναι ιδανικά στο χαλιφάτο του ISIS (ABC News, 2015: Awan, 2017).

[24] Γενικός εισαγγελέας της Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ και αναπληρωτής γενικός εισαγγελέας στο Υπουργείο Δικαιοσύνης των Ηνωμένων Πολιτειών.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτέλεσαν επίσης ένα εργαλείο χρηματοδότησης για την οργάνωση. Το ISIS προσελκύει δωρεές μέσω του Twitter και αποκτά πρόσβαση σε αυτές μέσω του Skype. Οι δωρητές μεταβιβάζουν τους αριθμούς διεθνών προπληρωμένων καρτών στους εκπροσώπους των οργανισμών (Al-Bayati, 2017, pp.80).

Το ISIS είχε πολύ έντονη παρουσία σε διαδικτυακές πλατφόρμες και παρά το γεγονός ότι αναστέλλονταν χιλιάδες λογαριασμοί του καθημερινά και αφαιρούνταν τα κείμενα που είχε δημοσιεύσει, εκείνο προσπάθησε να διατηρήσει την παρουσία του στο διαδίκτυο δημιουργώντας νέους λογαριασμούς, αναδημοσιεύοντας τις διαγραμμένες παραγωγές. Έβρισκε νέες πλατφόρμες για να αναρτήσει τα κείμενά του και επικοινωνούσε στους χρήστες τις νέες διευθύνσεις. Η αναστολή των λογαριασμών του στο Twitter το Instagram, το YouTube και το Facebook δεν αποθάρρυνε τη δράση του στον κυβερνοχώρο αλλά τον έστρεψε σε άλλους χώρους κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Telegram, το Hoop, και Tam Tam.

Όπως φαίνεται στο παρακάτω γράφημα το οποίο κυκλοφόρησε τον Μάιο του 2017, από το κανάλι Telegram του *Yaqeen Media,* το ISIS θεωρεί τον εαυτό του νικητή στον πόλεμο των μέσων ενημέρωσης, αναφέροντας πως έχει κατακτήσει ολόκληρο το διαδίκτυο. Παρατηρείται ότι το περιεχόμενο της προπαγάνδας της οργάνωσης έχει κοινοποιηθεί σε περισσότερες από 40 γλώσσες και παρά το γεγονός ότι η οργάνωση απώλεσε τα περισσότερα εδάφη της στη Συρία και το Ιράκ, πολλοί μαχητές και στρατηγιστές των μέσων επικοινωνίας εξακολουθούν να παράγουν τακτικά διάφορους τύπους περιεχομένου.

Εικόνα 5: Γράφημα με τίτλο 'Αποτυχία του Πολέμου των ΜΜΕ εναντίον του Ισλαμικού Κράτους' από το κανάλι 'Yaqeen' του Telegram. Πηγή: (Kadivar, 2020).

Η στρατηγική του ISIS στα ψηφιακά μέσα συνεχίζει με την πειρατεία των hashtags[25] (#), όπου τα χρησιμοποιούν εκμεταλλευόμενοι δημοφιλή θέματα της επικαιρότητας. Σε μεγάλες εκδηλώσεις ανά τον κόσμο όπου βρίσκεται το ενδιαφέρον ενός πολύ μεγάλου αριθμού θεατών ή ακροατών, το ISIS τοποθετεί τα δικά του (#) για να τραβήξει το ενδιαφέρον και την προσοχή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η χρήση των #Brazil2014, #France, #WC2014 και #ENG στο Παγκόσμιο Κύπελλο FIFA το 2014 στη Βραζιλία, όπου η τρομοκρατική οργάνωση χρησιμοποίησε μια φωτογραφία αποκεφαλισμού με τη λεζάντα "*This is our football, it's made of skin #WorldCup*" («*Αυτό είναι το ποδόσφαιρό μας, είναι φτιαγμένο από δέρμα #WorldCup*»). Το ISIS ανάρτησε στο Twitter ένα βίντεο με έναν αγώνα ποδοσφαίρου όπου τη θέση της μπάλας είχαν κομμένα κεφάλια αντιπάλων. Ένα άλλο hashtag ήταν το #WeareallISIS και το «*The Dawn of Glad Tidings*», μια εφαρμογή στην αραβική γλώσσα, διαθέσιμη στο Google Play που χρησιμοποιήθηκε για τον ίδιο σκοπό, αλλά και για να μεταδώσει με μεγάλη ταχύτητα τα μηνύματά του. Η εφαρμογή αυτή επέτρεπε στους χρήστες να ενεργοποιήσουν ξανά τους λογαριασμούς τους για ένα λεπτό κατά το οποίο πραγματοποιούσαν μαζικές αναρτήσεις προπαγανδιστικού υλικού. Μία ακόμα περίπτωση hashtag ήταν αυτή τον Μάιο του 2015, σε ένα βίντεο που είχε τίτλο: «Μήνυμα στην Αμερική: από τη γη στον ψηφιακό κόσμο». Τα hashtags που χρησιμοποιήσαν ήταν το #ISIS και το #CyberAnsar. Το μήνυμα που ανακοινώνεται εκεί

[25] Τρόπος ομαδοποίησης συζητήσεων και δημοσιεύσεων με τη χρήση του συμβόλου της δίεσης #.

είναι ο κυβερνοπόλεμος εναντίον των ΗΠΑ και η δημιουργία ενός ψηφιακού χαλιφάτου (Καψοκόλη, 2022; Kadivar, 2020).

Από τα πιο αποτρόπαια βίντεο του ISIS ήταν εκείνο της δολοφονίας του Ιορδανού πιλότου Moaz al-Kasasbeh, τον οποίο κάψανε μέλη της οργάνωσης κρατώντας τον παγιδευμένο σε ένα κλουβί. Το βίντεο είχε τίτλο «Flames of War» και δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβρη του 2014. Στις 30 Ιανουαρίου του 2015 έλαβε χώρα μια προβολή ενός ακόμα βίντεο με αποκεφαλισμό αυτή τη φορά ενός πολεμικού ανταποκριτή από την Ιαπωνία του Kenji Goto. Ο αποκεφαλιστής λεγόταν Jihadi John. Η θανάτωση αυτή έγινε εφόσον είχε λήξει η 24ωρη διορία που είχαν δώσει τα μέλη του ISIS στην κυβέρνηση της Ιαπωνίας ούτως ώστε να καταβληθούν λίτρα που ανέρχονταν σε 200 εκατομμύρια δολάρια. Τον Φεβρουάριο του 2015 ήρθε στη δημοσιότητα κι άλλο ένα ακραίο βίντεο με 21 Αιγυπτίους Κόπτες Χριστιανούς να εκτελούνται από μέλη της οργάνωσης στη Λιβύη. Το βίντεο περιελάβανε μουσική κατά την εκτέλεση των θυμάτων, δίπλα στη θάλασσα που είχε γίνει κόκκινη από το αίμα τους (Καψοκόλη, 2022).

Το Γραφείο Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης *Wilāyat al-Khayr*, κυκλοφόρησε ένα βίντεο με τίτλο *Al-Kufr is One Religion* που είχε σκοπό την εξουδετέρωση της προπαγάνδας των εχθρών του ISIS και τη δικαιολόγηση της δική του βίας. Στόχος ήταν να προβάλει το ISIS σαν ένα κράτος λειτουργικό που νοιάζεται, υποστηρίζει και υπερασπίζεται τον λαό του. Στο βίντεο παρουσιάζεται το σπίτι ενός αμάχου, το οποίο έχει κατεδαφιστεί από αεροπορική επιδρομή. Ο άντρας έχει κολλήσει κάτω από τα συντρίμμια και τα πρόβατά του παραδίπλα έχουν σκοτωθεί. Ο αφηγητής του βίντεο ρωτά: «*Πού είναι οι τρομοκράτες; Είναι τρομοκράτες αυτά τα πρόβατα; Ή μήπως αυτός ο πολίτης είναι τρομοκράτης;* [...] *Δείτε τι κάνουν με τους μουσουλμάνους; Με τα προς το ζην, με τα πλούτη τους* [...] *σκοτώστε όλους τους μουσουλμάνους...*». Στο δεύτερο μέρος του Al-Kufr is One Religion 2 αυτό το μήνυμα επαναλήφθηκε: *«[...] μας επιτίθενται. Επιτίθενται στο λαό μας. Δεν τους επιτεθήκαμε. Στέλνουν πυρ εναντίον μας. Δεν τους κάψαμε. Όλος ο κόσμος καταγγέλλει το Ισλαμικό Κράτος για το κάψιμο του Moaz al Kasase* (του Ιορδανού πιλότου που αναφέρθηκε παραπάνω), *αλλά κανείς δεν κατήγγειλε αυτούς για το ότι έκαψαν εμάς, τα σπίτια μας, τη νεολαία μας...»* (Kadivar, 2020).

Ένα άλλο βίντεο που πρόβαλε ωμή βία, δημοσιεύτηκε στις 19 Αυγούστου του 2014 το οποίο έδειχνε τον αποκεφαλισμό του James Foley, ενός δημοσιογράφου ο οποίος είχε απαχθεί από το ISIS. Ο μαχητής που τον αποκεφάλισε ήταν ο Mohammed Emwazi, ένας τραγουδιστής της ραπ μουσικής, ο οποίος συμμετείχε και σε άλλους αποκεφαλισμούς και σχετικά βίντεο, τρομοκρατώντας με αυτόν τον τρόπο τους δυτικούς θεατές εξαπολύοντας

απειλές ότι παρόμοιες πράξεις θα συνεχίσουν στο μέλλον. Σε ένα άλλο βίντεο που προβλήθηκε στο YouTube στις 18 Σεπτεμβρίου το 2014, ένας Βρετανός δημοσιογράφος ο John Cantlie, εξαναγκάστηκε να παρουσιάσει με ιδεατό τρόπο τη ζωή στο υποτιθέμενο χαλιφάτο υπό την ηγεσία του ISIS. Σκοπός αυτού του βίντεο ήταν να αντικρούσει τους ισχυρισμούς των αντιπάλων του, που το κατηγορούσαν για έλλειψη ρεύματος, τροφίμων, φαρμακευτικής περίθαλψης και πληθωρισμό. Το ISIS επιδόθηκε και σε μια σειρά κυβερνοεπιθέσεων κατά γαλλικών ιστοσελίδων, 19.000 στο σύνολο. Στις 22 Νοεμβρίου του 2015 δημοσιεύτηκε ένα ακόμα βίντεο του ISIS τιτλοφορούμενο: «Το Παρίσι κατέρρευσε». Στο βίντεο αυτό, δύο τζιχαντιστές απειλούν τη Γαλλία με νέες τρομοκρατικές ενέργειες μιλώντας γαλλικά (Καψοκόλη, 2022).

Η παρουσία του ISIS στα μέσα ενημέρωσης λειτούργησε ως συνέχεια των στρατιωτικών της ενεργειών «εξοπλίζοντας» το διαδίκτυο. Θέλησε να τρομοκρατήσει τον κόσμο ανακοινώνοντας ότι είναι πιο ισχυροί από μια ατομική βόμβα και επιπλέον, προσπάθησε να πολώσει το κοινό, τονίζοντας το «εμείς» εννοώντας όλους τους μουσουλμάνους και το οι «άλλοι», εννοώντας όλους τους υπόλοιπους απίστους που ευθύνονται για την περιθωριοποίηση και τον εξευτελισμό των σουνιτών μουσουλμάνων (Kadivar, 2020).

Η επιτυχία της τρομοκρατικής οργάνωσης στη στρατολόγηση μέσω διαδικτύου διαφαίνεται στην περίπτωση του Anjem Chouday, ενός Άγγλου υπηκόου ο οποίος μετέδιδε θρησκευτικές διδασκαλίες του Ισλάμ, όντας μέλος σε 3 οργανώσεις. Την Islam4UK, την Al-Muhajiroun και την Al-Ghurabaa. Ο Chouday λόγω της υποστήριξης που προσέφερε στο ISIS και τη μετάδοση μηνυμάτων για επιβολή του νόμου της σαρία στο Ηνωμένο Βασίλειο καταδικάστηκε σε πεντέμισι έτη φυλάκισης. Σε αυτό το σημείο οφείλει να αναφερθεί ότι οι διδασκαλίες με θρησκευτικό περιεχόμενο παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην ριζοσπαστικοποίηση ατόμων. Ο Khuram Shazad Butt, ο οποίος είχε προηγουμένως στρατολογηθεί στο ISIS και εμπνεόμενος από σχετικά βίντεο στο YouTube, κρίθηκε ως ένας από τους υπεύθυνους για την τρομοκρατική επίθεση του 2017 στο Λονδίνο. Η τάση αυτή εμφανίστηκε πιο έντονα στα Δυτικά Βαλκάνια, όπου διεξάγονταν στις διαδικτυακές πλατφόρμες δωρεάν θρησκευτικές διαλέξεις από σημαντικούς και χαρισματικούς τζιχαντιστές ιεροκήρυκες. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί κοιτώντας όλες τις παραπάνω περιπτώσεις στρατηγικής χρήσης του κυβερνοχώρου από το ISIS, ότι από τον Ιούνιο του 2014 έως τον Φεβρουάριο του 2017 σύμφωνα με το CNN *πραγματοποιήθηκαν πάνω από 140 τρομοκρατικές επιθέσεις σε 29 χώρες εκτός Ιράκ και Συρίας, σκοτώνοντας 2.043 άτομα και τραυματίζοντας χιλιάδες* (Kapsokoli, 2023; Καψοκόλη, 2022; Lister, et al., 2018).

Ο Matthew Olsen (2017), σε μια ομιλία του στο RSA Conference, μίλησε για την τρομοκρατία στον κυβερνοχώρο προσπαθώντας να εξηγήσει τη φύση αυτής της απειλής, το πώς αυξάνεται και πώς πρέπει να αντιδράσει η διεθνής κοινότητα. Ανέφερε ότι οι τρομοκρατικές ομάδες όπως το ISIS και η Al-Qaeda, προσπαθούν να αναπτύξουν τους στρατηγικούς επιχειρησιακούς σχεδιασμούς τους πραγματοποιώντας κυβερνοεπιθέσεις. Η διαφορετική προσέγγιση της τακτικής του ISIS που υπογραμμίζει ο Olsen ήταν η προώθηση του μηνύματος: *να σκοτώσεις όπου και να είσαι με ό,τι μέσα και να έχεις*. Στην ομιλία του αναφέρει τη δήλωση του Mohammad al-Adnani[26] που κυκλοφόρησε στο διαδίκτυο στις 22 Σεπτεμβρίου 2014: «*Εάν μπορείς να σκοτώσεις έναν άπιστο Αμερικανό ή Ευρωπαίο.. ή οποιοδήποτε άλλο άπιστο από τον πόλεμο που διεξάγεται από τους απίστους, συμπεριλαμβανομένου πολιτών των χωρών που εισχώρησαν σε συμμαχία εναντίον του Ισλαμικού Κράτους, τότε βασίσου στον Αλάχ και σκότωσέ τον με οποιονδήποτε τρόπο όπως και να έχει. Σπάσε το κεφάλι του με μια πέτρα, ή σφάξε τον με μαχαίρι, ή πάτησέ τον με το αυτοκίνητο σου, ή ρίξε τον από ένα ψηλό μέρος, ή πνίξε τον, ή δηλητηρίασέ τον*» (Olsen, 2017).

Όταν πρωτοεμφανίστηκε το ISIS το 2014, κατέλαβε δύο λογαριασμούς στο Twitter. Ο ένας ήταν της CENTCOM, (στρατιωτικής διοίκησης των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή) όπου τα μέλη της οργάνωσης έγραψαν: «Αμερικανοί στρατιώτες ερχόμαστε, προσέχετε τα νώτα σας», υπογράφοντας ως: *ISIS The Cyber Caliphate*, δηλαδή ISIS το Κυβερνοχαλιφάτο. Ο δεύτερος ήταν του περιοδικού Newsweek όπου έγραψαν: «*Ενώ οι ΗΠΑ και οι δορυφόροι τους σκοτώνουν τα αδέρφια μας στη Συρία, εμείς καταστρέφουμε το εθνικό σύστημα ασφάλειάς σας από μέσα*». Ένα άλλο παράδειγμα της δραστηριότητας του ISIS στον κυβερνοχώρο είναι αυτό του Βρετανού Junaid Hussain, ο οποίος συνελήφθη αφού «χάκαρε» το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο του πρωθυπουργού. Εκτέλεσε την ποινή του για έξι μήνες και μετά ταξίδεψε στη Συρία για να ενταχθεί στο ISIS. Χρησιμοποίησε και αυτός τα μέσα μαζικής επικοινωνίας στο διαδίκτυο και πιο συγκεκριμένα το Twitter όπου έγραψε: «*Allahu Akbar!!!!!2 από τα αδέρφια μας μόλις άνοιξαν πυρ στην έκθεση τέχνης του Προφήτη Μωάμεθ (s.a.w) στο Τέξας!#TexasAttack*». Αναφέρεται ότι υπήρξε ανταλλαγή μερικών μηνυμάτων ανάμεσα σε αυτόν και το ISIS. Ο Hussain βοήθησε στην ίδρυση του νέου οργανισμού *The Islamic State Hacking Division* κατά τις αρχές του 2015, ο οποίος συγχωνεύτηκε στη συνέχεια με *το Cyber Caliphate* σε υποστήριξη φυσικά του ISIS (Olsen, 2017).

[26] Επικεφαλής εκπρόσωπος και επικεφαλής εξωτερικών επιχειρήσεων του ISIS. Σκοτώθηκε από αμερικανική εναέρια επίθεση.

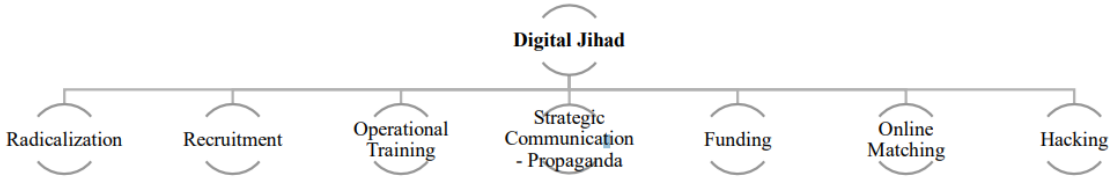
Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση συνένωσης της τρομοκρατίας και μιας κυβερνοεπίθεσης είναι αυτή του εικοσάχρονου τότε Ardit Ferizi από το Κόσοβο, τον Ιούνιο του 2015. Ο Ferizi ενώ βρισκόταν στη Μαλαισία, απέκτησε πρόσβαση σε μια αμερικανική εταιρία εντοπίζοντας ονόματα, διευθύνσεις και άλλες προσωπικές πληροφορίες 1300 ατόμων στρατιωτικού και κυβερνητικού προσωπικού. Εκείνος έδωσε τις προσωπικές πληροφορίες στον Junaid Hussain ούτως ώστε να δημοσιοποιήσει μια λίστα «στόχων» για το ISIS ενώ στη συνέχεια ο Hussain προέβη σε σχετική απειλητική ανάρτηση στο Twitter. Η σύλληψή του έγινε κατόπιν συνεργασίας με τις αρχές της Μαλαισίας και χάρη στην επιτυχημένη και γρήγορη δράση των υπηρεσιών πληροφοριών και επιβολής του νόμου, ενώ ο Hussain σκοτώθηκε από αμερικανική εναέρια επίθεση με πύραυλο Hellfire (Olsen, 2017).

Το Σεπτέμβριο του 2015 κάνει την εμφάνισή του, το αυτοαποκαλούμενο *Islamic Cyber Army* (ICA) (Ισλαμικός Κυβερνοστρατός) με μια ανάρτηση στο Twitter όπου αναφέρονται στην υποστήριξη του χαλιφάτου του Ισλαμικού Κράτους με όλες τις δυνάμεις τους στο πεδίο της ηλεκτρονικής Τζιχάντ κατά των Αμερικανών και των υποστηρικτών τους. Τον Απρίλη του 2016 η οργάνωση *Caliphate Cyber Army* (CCA) (Κυβερνοστρατός του Χαλιφάτου) ανακοίνωσε τη δημιουργία μιας νέας ομάδας με το όνομα *United Cyber Caliphate* (UCC) (Ενωμένο Κυβερνοχαλιφάτο) όπου βρίσκονται ενσωματωμένες όπως ισχυρίζονται όλες οι ομάδες hacker του ISIS κάτι το οποίο τους προσφέρει βαθύτερη διείσδυση στα χτυπήματά τους. Η οργάνωση λοιπόν δείχνει σημάδια ενοποίησης και συντονισμού σε μια προσπάθεια να οργανωθεί κάτω από μία ηγεσία (Olsen, 2017).

Όπως γίνεται φανερό από όλα τα παραπάνω, το ISIS αλληλοεπιδρά με τους υποστηρικτές του, εμπνέοντάς τους μέσα από ένα περιβάλλον εικονικό. Αυτό οδηγεί στον πολλαπλασιασμό των «μοναχικών λύκων» ένα ταχέως αυξανόμενο φαινόμενο, που απαιτεί μεγάλη προσοχή. Οι «μοναχικοί λύκοι» είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με την έννοια της ριζοσπαστικοποίησης. Επικοινωνούν και εκπαιδεύονται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης συνήθως μέσα στο dark web, όπου έρχονται σε επαφή με ομοϊδεάτες εξτρεμιστές ανταλλάζοντας ιδέες, πληροφορίες και τεχνογνωσία. Ο ενδιαφερόμενος υποψήφιος μπορεί να γίνει ένας μοναχικός λύκος σε σύντομο χρονικό διάστημα και να είναι έτοιμος να χρησιμοποιήσει αυτά που έμαθε, όποτε και όπου εκείνος επιλέξει. Οι μοναχικοί λύκοι δρουν μόνοι τους χωρίς να παίρνουν εντολές από κάποια συγκεκριμένη οργάνωση. Εμπνέονται από τον πολιτικό ή θρησκευτικό εξτρεμισμό, δρουν απρόβλεπτα και χρησιμοποιούν συνήθως παραδοσιακές τρομοκρατικές τακτικές, όπως η στόχευση αμάχων με βομβιστικές επιθέσεις αυτοκτονίας. Η πιθανότητα να πετύχουν οι μοναχικοί λύκοι τον στόχο τους είναι μεγάλη, καθώς οι προθέσεις γίνονται γνωστές στις υπηρεσίες ασφαλείας μόνο εφόσον το

τρομοκρατικό χτύπημα έχει ήδη γίνει. Η παρακίνηση και η ριζοσπαστικοποίηση στο πεδίο του κυβερνοχώρου αποτελούν μια μεγάλη πρόκληση για τις αρμόδιες αρχές και υπηρεσίες, αυξάνοντας όπως είναι λογικό και τα ζητήματα ασφάλειας που προκύπτουν (Weimann, 2012; Pantucci, 2011; Spaaij, 2010).

Η ανάλυση όλων των ψηφιακών δραστηριοτήτων του ISIS περιγράφεται από την Kapsokoli (2023), μέσω του μοντέλου «*Ψηφιακή Τζιχάντ*», το οποίο περιλαμβάνει 7 διακριτές ψηφιακές δραστηριότητες, όπως φαίνεται και περιγράφεται εν συντομία παρακάτω.

Εικόνα 6: Το μοντέλο της «Ψηφιακής Τζιχάντ». Πηγή: (Kapsokoli, 2023).

Η πρώτη δραστηριότητα είναι η ριζοσπαστικοποίηση προς επίτευξη της οποίας χρησιμοποιήθηκαν διαδικτυακά περιοδικά, βίντεο, βιβλία, εγχειρίδια, ηχογραφήσεις, θρησκευτικά κηρύγματα και αραβικά τραγούδια. Στόχευε κυρίως στους νέους, προσφέροντάς τους έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής βασισμένο στην τζιχάντ. Το ISIS χρησιμοποίησε τη μέθοδο των «ομάδων-στόχων» προσαρμόζοντας την προσέγγισή τους σύμφωνα με τα κοινωνικά, οικονομικά, θρησκευτικά, ιδεολογικά και δημογραφικά στοιχεία συγκεκριμένων ομάδων. Η τακτική της «κοινωνικής χαρτογράφησης» και του «προφίλ» τους επέτρεπε να συλλέγουν όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για να γίνει έπειτα η προσέγγιση προσαρμοσμένη στα δικά τους μέτρα (Kapsokoli, 2023).

Ο δεύτερος στόχος της ψηφιακής τζιχάντ είναι η στρατολόγηση, για την οποία η χρήση του κυβερνοχώρου είχε καταλυτικό ρόλο στην επέκταση των δυνατοτήτων της φυσικής επίθεσης και της διεύρυνσης της εμβέλειας δράσης του ISIS. Η στρατολόγηση γινόταν μέσα από ιστοσελίδες, πλατφόρμες επικοινωνίας, chat rooms, διαδικτυακά φόρουμ, μέσα κοινωνικής δικτύωσης και βιντεοπαιχνίδια. Άτομα επιδέξια στη χρήση μέσων κοινωνικής δικτύωσης και το μάρκετινγκ, αλλά και άτομα με στρατιωτική, διοικητική και υπηρεσιακή πείρα, όπως επίσης γιατροί και μηχανικοί διαφορετικών ειδικοτήτων, αποτελούσαν τους επιθυμητούς στόχους της οργάνωσης. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός

ότι το 2014, στο διάστημα μεταξύ Σεπτεμβρίου και Δεκεμβρίου, βρέθηκε ότι υποστήριζαν το ISIS 46.000 λογαριασμοί στο Twitter (Kapsokoli, 2023).

Η επιχειρησιακή εκπαίδευση είναι η τρίτη δραστηριότητα του μοντέλου που περιγράφεται. Η δημιουργία ενός εικονικού στρατόπεδου εκπαίδευσης, επέτρεπε στις γεωγραφικά απομακρυσμένες περιοχές να έχουν πρόσβαση σε εκπαιδευτικό υλικό που αφορούσε τον σχεδιασμό και την υποστήριξη για τη διεξαγωγή επίθεσης. Το διαδικτυακό εκπαιδευτικό υλικό περιλάμβανε οπτικοακουστικά μέσα και ψηφιακή τεχνολογία όπως παγκόσμια συστήματα πλοήγησης, δορυφορικές εικόνες από Street View, τρισδιάστατες πανοραμικές φωτογραφίες, συστήματα προσομοίωσης και βιντεοπαιχνίδια. Τα βιντεοπαιχνίδια τα οποία σημείωσαν τις σημαντικότερες πωλήσεις, ήταν το *Call of Jihad*, το *Huroof*, το *ARMA3 3DFPS* και το *Salil al-Sawarim* 1, 2,3 και 4. Τα ψηφιακά περιοδικά τα οποία βρισκόταν σε κρυπτογραφημένες πλατφόρμες επικοινωνίας περιείχαν πληροφορίες σχετικά με τη χρήση όπλων, επιθέσεις με οχήματα και κατασκευή κοκτέιλ μολότοφ από εργαλεία που μπορούσαν να βρεθούν εύκολα σε ένα νοικοκυριό (Kapsokoli, 2023).

Ο τέταρτος σκοπός που επεδίωκε το ISIS είναι η στρατηγική επικοινωνία και η προπαγάνδα. Πληθώρα αφηγήσεων που είχαν πολιτικό, θρησκευτικό και κοινωνικό περιεχόμενο με έντονο συμβολισμό (κυρίως στην αραβική γλώσσα, αλλά όχι μόνο), αναρτιούνταν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως το YouTube, το Facebook, το Twitter, το TikTok, το WhatsApp, το Instagram, το Ask.fm, το Rocket.Chat, το Riot, το Snapchat, το Telegram, το Tam Tam, το Tor και το Tumblr. Η χρήση των hashtag ανήκει επίσης σε αυτήν την δραστηριότητα. Η επικοινωνία γινόταν μέσα από ψηφιακά ραδιόφωνα, ενημερωτικά δελτία, ηλεκτρονικά βιβλία και εγχειρίδια, θρησκευτικά κηρύγματα, τραγούδια και ψηφιακά περιοδικά. Επιπλέον, η προπαγάνδα προωθούνταν μέσα από βίντεο, τα οποία παρουσίαζαν ανάλογα με τους σκοπούς της οργάνωσης είτε συναισθηματικές είτε φρικτές εικόνες. Το 2022, το προπαγανδιστικό περιεχόμενο του ISIS ήταν διαθέσιμο σε περισσότερες από εκατό πλατφόρμες και πάνω από 8.500 διευθύνσεις (url) (Kapsokoli, 2023).

Η χρηματοδότηση είναι η πέμπτη δραστηριότητα της ψηφιακής τζιχάντ. Το ISIS επιδίδονταν στο ξέπλυμα χρήματος μέσω του διαδικτυακού τζόγου. Οι παράνομες διαδικτυακές συναλλαγές γινόταν με τη χρήση κρυπτονομισμάτων όπως τα Bitcoins. Ο σκοτεινός ιστός χρησίμευε και πάλι ως τη μυστική πλατφόρμα για παράνομο εμπόριο όπλων, ναρκωτικών και αρχαιοτήτων, με κρυπτογραφημένο λογισμικό και πλήρη ανωνυμία. Χρήματα κινούνταν επίσης από την μεταφορά αρχαίων αντικειμένων κυρίως από την Παλμύρα μέσω του eBay, του Skype, του WhatsApp και του Kik. Επιπροσθέτως, η

τρομοκρατική οργάνωση για τη συγκέντρωση κεφαλαίου, διεξήγαγε εκστρατείες *crowdfunding* σε διαδικτυακές πλατφόρμες οι οποίες μπορούσαν να συγκαλυφθούν, ως νόμιμες δωρεές ή ως δραστηριότητες για ανθρωπιστικούς σκοπούς. Το ISIS συμμετείχε ακόμα σε διαδικτυακό εκβιασμό, απειλώντας με κυβερνοεπιθέσεις άτομα και οργανισμούς ζητώντας λύτρα σε κρυπτονομίσματα (Kapsokoli, 2023).

Στην έκτη δραστηριότητα βρίσκεται το διαδικτυακό ταίριασμα, η διαδικασία δηλαδή που στοχεύει στη ριζοσπαστικοποίηση και τη στρατολόγηση γυναικών κυρίως από τις δυτικές κοινωνίες. Η διαδικασία αυτή λάμβανε χώρα μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και επικοινωνίας και των πλατφορμών γνωριμιών. Γινόταν χρήση κωδικοποιημένου λεξιλογίου, όπως η προσφώνηση «Umm» (μητέρα) και «Zora» (αυγή) στο Twitter, ούτως ώστε να ξεφεύγουν από τα ραντάρ των αντιτρομοκρατικών υπηρεσιών. Η υποτιθέμενη ιδανική ζωή των γυναικών στο Χαλιφάτο δημοσιευόταν κυρίως στο περιοδικό *Dabiq* (Kapsokoli, 2023).

Η έβδομη και τελευταία δραστηριότητα του μοντέλου της ψηφιακής τζιχάντ είναι το hacking. Στις ομάδες αυτές ανήκουν οι: Cyber Caliphate Army, Sons of Caliphate Army, United Caliphate Cyber, Rabitat Al Ansar, Islamic State Hacking Division, Islamic Cyber Army, Fighter Moeslim Cyber Caliphate, Anon Terror, Cyber Caliphate Ghosts, and Anshar Caliphate Army. Οι Sons of Caliphate Army συγκεκριμένα κυκλοφόρησαν ένα βίντεο διάρκειας 25 λεπτών με τίτλο *Flames of the Supporters* (Flames of Ansar), δείχνοντας τους ιδρυτές του Facebook και του Twitter, να φαίνονται ότι είναι τρυπημένοι από σφαίρες. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ISIS ανέλαβε την ευθύνη για το χακάρισμα 10.000 λογαριασμών και 150 ομάδων στο Facebook και πάνω από 5.000 λογαριασμών στο Twitter. Το United Caliphate Cyber διεξήγαγε αρκετές κυβερνοεπιθέσεις στοχεύοντας άτομα, στρατιωτικές οντότητες και εταιρικούς λογαριασμούς με σκοπό να διαρρεύσουν δεδομένα στο Διαδίκτυο. Ψηφιακές εκστρατείες οι οποίες είχαν σκοπό να προσελκύσουν υποστηρικτές για επιθέσεις κατά καθορισμένων στόχων, ήταν οι: #KillCrusaders, #Gazwa:Reloaded, #Op_Gaz_Chamber και #Demolishing_Fences. Οι Anshar Caliphate Army διεξήγαγαν κυβερνοεπιθέσεις σε 60 ιστότοπους, 110 λογαριασμούς στο Facebook και 20 λογαριασμούς στο Instagram σε διάφορες χώρες, στο πλαίσιο της εκστρατείας #OpTheWorld (Kapsokoli, 2023).

Κεφάλαιο 5. Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία αναλύθηκε η χρήση του κυβερνοχώρου από την τρομοκρατική οργάνωση ISIS, έχοντας αρχικά παρουσιάσει τη δυναμική που έχουν οι έννοιες της τρομοκρατίας και του κυβερνοχώρου. Έγινε φανερό ότι το φαινόμενο της τρομοκρατίας συνεχώς μεταλλάσσεται, συμβαδίζοντας πάντα με τις επιταγές της σύγχρονης πραγματικότητας των τεχνολογικών εξελίξεων. Ο κυβερνοχώρος συνιστά ένα άναρχο παγκοσμίου εμβέλειας πεδίο, το οποίο βρίσκεται και αυτό υπό συνεχή κατασκευή (O'Brien, 2021). Μέσα από την ένωση της τρομοκρατίας και του κυβερνοχώρου αναδύεται η έννοια της κυβερνοτρομοκρατίας, η οποία συνακόλουθα επηρεάζεται από τις ταχέως αναπτυσσόμενες ΤΠΕ.

Η εξέλιξη των ΤΠΕ επιδρά θετικά στην κοινωνία και την οικονομία, ωστόσο έχει εγείρει ανησυχίες σε θέματα ασφάλειας. Οι τρομοκράτες όπως αναδείχθηκε, με προεξέχουσα οργάνωση το ISIS, δραστηριοποιούνται στο πεδίο του κυβερνοχώρου επωφελούμενοι των προνομίων που τους παρέχει. Με σύμμαχους την ανωνυμία, τη γρήγορη μετάδοση πληροφορίας, την απήχηση σε ευρύ ακροατήριο, την παγκόσμια εμβέλεια και την απουσία γεωγραφικών συνόρων, κατορθώνουν να διεξάγουν επιχειρήσεις ψυχολογικού πολέμου μέσω της διάδοσης προπαγάνδας, να επικοινωνήσουν με άτομα πιθανώς ευάλωτα στη ριζοσπαστικοποίηση και τη στρατολόγηση, να εκπαιδεύσουν επιχειρησιακά υποψήφια μέλη και να μεταδώσουν τεχνογνωσία παρασκευής θανατηφόρων εργαλείων. Ενώ σε προηγούμενες δεκαετίες αυτές οι πληροφορίες θα ήταν διαθέσιμες μόνο σε ένα πολύ μικρό αριθμό ειδικών, είναι πλέον στις μέρες μας άμεσα προσιτές σε όσους τις αναζητούν. Η ψηφιακή τζιχάντ στην οποία επιδόθηκε το ISIS για να προωθήσει την πολιτική του ατζέντα, άνθησε στα ΜΜΕ, σε διαδικτυακές πλατφόρμες και περιοδικά, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σε chat rooms και διαδικτυακά φόρουμ και πολύ συχνά μέσα στον σκοτεινό ιστό. Με την εφαρμογή ψηφιακών μέσων και εξελιγμένης τεχνολογίας, το ISIS παρήγαγε και δημοσιοποίησε ηχητικό υλικό, εικόνες, βιντεοπαιχνίδια και βίντεο ποικίλου περιεχομένου, ανάλογα με το σκοπό που κάθε φορά επιθυμούσε. Για την προσέλκυση νεών μελών και υποστηρικτών (ανδρών και γυναικών) για παράδειγμα, παρουσίασε «Χολιγουντιανού» τύπου παραγωγές που αναδείκνυαν μια ειδυλλιακή εικόνα του ισλαμικού χαλιφάτου, προωθώντας μέσα από ιστορικά παραδείγματα, κηρύγματα, θρησκευτικές διδασκαλίες και ισχυρούς συμβολισμούς τους δίκαιους σκοπούς της οργάνωσης. Ενώ για τον εκφοβισμό των αντιπάλων του, δημοσιοποίησε αποτρόπαια θεάματα όπως εκτελέσεις ομήρων και ευθείες απειλές για μελλοντικές επιθέσεις στη δύση, επιχειρώντας παράλληλα να πολώσει το κοινωνικό σύνολο. Αυτό που σε κάθε περίπτωση επεδίωκε ήταν να έλξει την

προσοχή όσο μεγαλύτερου κοινού ήταν δυνατόν και να δηλώσει εμφατικά την παρουσία του ως ένα ισχυρό και λειτουργικό κράτος το οποίο ολοένα και επεκτείνεται.

Όλα τα παραπάνω συνιστούν σοβαρές προκλήσεις για την ασφάλεια της διεθνούς κοινότητας και έχουν ανάγει το ISIS σε μια απειλή για την παγκόσμια ειρήνη και σταθερότητα. Η έννοια της κυβερνοασφάλειας κάτω από αυτές τις συνθήκες, κρίνεται προς αναθεώρηση. Η καταστολή της τρομοκρατικής απειλής του ISIS αποκλειστικά με στρατιωτικά μέσα, ή η αποσιώπησή της, δε θα επέφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα για μια ανθεκτική αντιμετώπιση. Αντιθέτως, θεωρείται αναγκαία η βαθιά κατανόηση της επικοινωνιακής στρατηγικής που έχει αναπτύξει. Τα μέσα που χρησιμοποιεί, ο τρόπος που μεταδίδει τα μηνύματά του και τα χαρακτηριστικά των στόχων που επιλέγει να επηρεάσει, οφείλουν να εξεταστούν από τις αρμόδιες αρχές, ούτως ώστε να διαρραγεί το αφήγημα που έχει υιοθετήσει. Η προώθηση στην κοινωνία ενός αντίθετου αφηγήματος, ενημερώνοντας το κοινό για τη διαστρέβλωση που έχει δημιουργηθεί αναφορικά με τη θρησκευτική πιστή, και τις αξίες του Ισλάμ, θα μείωνε το αίσθημα της ισλαμοφοβίας και το θρησκευτικό φανατισμό. Παράλληλα, η εκπαίδευση της κοινωνίας γύρω από τα ΜΜΕ και τους κινδύνους που ελλοχεύουν στο διαδίκτυο, θα οδηγήσει σε περισσότερο συνειδητοποιημένους πολίτες με κριτική σκέψη, ικανούς να διακρίνουν και να απορρίπτουν εξτρεμιστικές συμπεριφορές. Με αυτόν τον τρόπο αναμένεται να μειωθεί η ευαισθησία στη ριζοσπαστικοποίηση αλλά και τη στρατολόγηση. Ακόμη, οφείλει να δοθεί η απαραίτητη προσοχή στην επιτήρηση του κυβερνοχώρου για την έγκαιρη ανίχνευση και αποδιοργάνωση των δικτύων ριζοσπαστικοποίησης και τον εντοπισμό του προπαγανδιστικού υλικού, προτού αυτά αποκτήσουν τη δυναμική εκείνη που θα πυροδοτούσε μια τρομοκρατική ενέργεια. Σε αυτό το σημείο αξίζει να υπογραμμισθεί και πάλι η περίπτωση των μοναχικών λύκων οι οποίοι ριζοσπαστικοποιούνται μέσω της έκθεσή τους σε διαδικτυακό υλικό, χωρίς να έχουν κάποια επαφή ή να συνδέονται με κάποια τρομοκρατική ομάδα, παρά μόνον ως προς την ιδεολογία.

Καθώς η επιτήρηση των δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα στον κυβερνοχώρο δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση, κρίνεται δόκιμο προς αυτήν την κατεύθυνση να συνεργαστούν οι κυβερνήσεις και οι υπηρεσίες επικοινωνιών και διαδικτύου. Επιπρόσθετα, η προώθηση της διεθνούς συνεργασίας και η συμμετοχή δημόσιων και ιδιωτικών φορέων μέσω της ανταλλαγής πληροφοριών θα βοηθούσε σημαντικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Η τεχνολογία αναπτύσσεται με ταχύτατους ρυθμούς, όμως η κατανόησή της, η νομοθεσία και οι κανονισμοί γύρω από αυτήν αργούν να συμβαδίσουν. Το να εντοπιστούν οι νέες ευκαιρίες που προσφέρονται στο πεδίο του κυβερνοχώρου, πριν το κάνουν οι τρομοκρατικές ομάδες όπως το ISIS, συνιστά άμεση προτεραιότητα. Επιπλέον, οφείλει να ληφθεί υπόψη

ότι η επίθεση είναι πάντα πιο ευέλικτη και καινοτόμα από την άμυνα, και τούτο διότι η επίθεση μπορεί να εκμεταλλευτεί οποιαδήποτε ευπάθεια μην έχοντας πολλά να χάσει από μια απλή προσπάθεια. Η άμυνα από την άλλη, οφείλει να καλύπτει κάθε κενό και να βασίζεται σε δοκιμασμένες διαδικασίες και τεχνολογίες. (Mason, 2018). Στην περίπτωση του ISIS, το οποίο δραστηριοποιήθηκε σε όλους τους πιθανούς χώρους του διαδικτύου, αφήνοντας πίσω του ένα αποθετήριο online επιχειρησιακού σχεδιασμού προς μελέτη, κρίνεται δόκιμο να επιχειρηθεί σε συμφωνία με όλους τους αρμοδίους φορείς και υπηρεσίες μια αντι-εκστρατεία ενημέρωσης αυτή τη φορά, της παγκόσμιας κοινότητας προς αποδόμηση του ήδη σαθρού αφηγήματος της οργάνωσης.

Βιβλιογραφία

- ABC News, 2015. *How US Officials Say ISIS Uses Social Media to Recruit.* YouTube. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=GzN1rbqSvaQ
- Al-Bayati, T. H., 2017. *A new counterterrorism strategy: why the world failed to stop al Qaeda and ISIS/ISIL, and how to defeat terrorists*. Bloomsbury Publishing USA.
- Ali, M.-R., 2015. *ISIS and Propaganda: How ISIS Exploits Women*. Reuters Institute Fellowship Paper, University of Oxford. [online] Available at: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/Isis%2520and%2520Propaganda-%2520How%2520Isis%2520Exploits%2520Women.pdf
- Alrasheed, G. and Rigato, B., 2019. Exploring the dark web: Where terrorists hide. *Illuminate. Issue I: Exploring the Dark Web). ALiGN: Alternative Global Network Media Lab*.
- Alvi, H., 2020. Musical criminology: A comparative analysis of jihadist nasheeds and narco corridos. *The Air Force Journal of European, Middle Eastern, and African Affairs (JEMEAA)*. [online] Available at: https://www.airuniversity.af.edu/JEMEAA/Display/Article/2213615/musical-criminology-a-comparative-analysis-of-jihadist-nasheeds-and-narco-corri/.
- Arkin, W. M., 1999. *When Seeing and Hearing Isn't Believing.* Washingtonpost.com: dot.mil. [online] Available at: https://www.washingtonpost.com/wp-srv/national/dotmil/arkin020199.htm.
- Awan, I., 2017. *Cyber-extremism: Isis and the power of social media*. Society, *54*(2), pp.138-149.
- Boniface, P., 2022. *Άτλας διεθνών σχέσεων. 100 χάρτες για την κατανόηση του κόσμου από το 1945 έως σήμερα*, επιμ. Ντάλης, Σ., Αθήνα: Πεδίο.
- Cassese, A., 2012. *Διεθνές δίκαιο*. IE Saridakis (Translated into Greek. English original International Law, 2005). Αθήνα: Gutenberg.
- Chadwick, E., 1996. *Self-Determination, Terrorism, and the International Humanitarian Law of Armed Conflict.* Martinus Nijhoff Publishers.
- Chadwick, E., 2019. *Differentiating International Terrorism and 'Peoples': Struggles for Self-Determination.* Hauser Global Law School Program, New York University School of Law. [online] Available at: https://www.nyulawglobal.org/globalex/International_Terrorism_Self-Determination.html [Accessed 1 Dec. 2023].
- Clark, D.D., 2010. *Characterizing cyberspace: past, present and future*. (ECIR Working Paper No. 2010-3). MIT Political Science Department.

- Council of the European Union, 2014. *The European Cyber Defence Policy*. [online] Available at: https://www.european-cyber-defence-policy.com/.
- CSAIL, 2024. *David Clark*. Computer Science & Artificial Intelligence Laboratory, Massachusetts Institute of Technology, [online] Available at: https://groups.csail.mit.edu/ana/People/Clark.html [Accessed 8 Jan. 2024].
- Denning, D. E., 2001. ACTIVISM, HACKTIVISM, AND CYBERTERRORISM: THE INTERNET AS A TOOL FOR INFLUENCING FOREIGN POLICY. *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*. pp. 239-288. Rand Corporation.
- Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, 2010. Available at: https://irp.fas.org/doddir/dod/jp1_02.pdf.
- r140. [online] Available at: http://www.academia.edu/9622433/TERROR_IN_THE_DEEP_AND_DARK_WEB
- EBS, 2024. *Peeter Lorents*. [online] Available at: https://www.ebs.ee/en/contacts/peeter-lorents [Accessed 1 Jan. 2024].
- European Union Agency for Network and Information Security (ENISA), 2015. *Definition of Cybersecurity Gaps and overlaps in standardisation*. Available at: https://www.enisa.europa.eu/publications/definition-of-cybersecurity/@@download/fullReport.
- Federal Bureau of Investigation, 2023. *Terrorism*. [online] Federal Bureau of Investigation. Available at: https://www.fbi.gov/investigate/terrorism.
- Gambhir, H., 2015. *ISIS's global strategy: A wargame*. Institute for the Study of War. [online] Available at: https://www.google.com/url?client=internal-element-cse&cx=006703778745328820552:rmncc-_xykg&q=https://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISIS%2520Global%2520Strategy%2520--%2520A%2520Wargame%2520FINAL.pdf&sa=U&ved=2ahUKEwj6tafk_eqDAxVOZ0EAHR-SBXkQFnoECAgQAg&usg=AOvVaw2fdsB7R8YaslNf3IRmihgm [Accessed 20 Jan. 2024].
- Giddings, S., 2016. Cyberspace. *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*, pp.1-5.
- Global Terrorism Research Project (GTRP), 2024. *About Abu Hamza al-Muhajir*. Haverford College [online] Available at: https://gtrp.haverford.edu/author/Abu%20Hamza%20al-Muhajir/ [Accessed 19 Jan. 2024].
- Heywood, A., 2013. *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή.* Αθήνα: Κριτική.
- Hoffman, B., 2017. *Inside terrorism*. Columbia university press.

- Hoffman, B., 2020. *Defining Terrorism: Introduction*. [online] Available at: https://www.youtube.com/watch?v=MgJYhBMC9B0&list=PL6fw3ak3lqm0JxyIqgONVrIGLHMjhZTS6&index=1 [Accessed 24 Nov. 2023].
- HuffPost Greece., 2023. *Χαμάς εναντίον Ισραήλ: Τρομοκρατία ή Απελευθερωτικός Αγώνας;* [online] Available at: https://www.huffingtonpost.gr/entry/chamas-enantion-israel-tromokratia-e-apeleetherotikos-ayonas_gr_65244bc7e4b0102e69630574 [Accessed 29 Nov. 2023].
- International Centre for Counter-Terrorism – ICCT, 2023. *Alex P. Schmid*. [online] Available at: https://www.icct.nl/people/prof-em-alex-p-schmid.
- International Telecommunication Union, 2024. *Facts and Figures 2023 - Internet use*. [online] Available at: https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/2023/10/10/ff23-internet-use/.
- International Telecommunication Union, 2024. *Statistics.* [online] Itu.int. Available at: https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx.
- Iqbal, M., 2004. Defining Cyberterrorism, 22 J. Marshall J. Computer & Info. L. 397 (2004). *UIC John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*, *22*(2), p.2.
- Jeremy Norman, 2024. *Norbert Wiener Issues 'Cybernetics', the First Widely Distributed Book on Electronic Computing*. History of Information. [online] Available at: https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=664.
- Journal of Information Warfare, 2023. *Rain Ottis*. [online] Available at: https://www.jinfowar.com/authors/rain-ottis [Accessed 1 Jan. 2024].
- Kadivar, J., 2020. Daesh and the Power of Media and Message. *Arab Media & Society, 30*, pp.1-28.
- Kamolnick, P., 2017. *The Al-Qaeda Organization and the Islamic State Organization: History, Doctrine, Modus, Operandi, and US Policy to Degrade and Defeat Terrorism Conducted in the Name of Sunni Islam*. Strategic Studies Institute, United States Army War College.
- Kapsokoli, E., 2023. Isis's Digital Jihad. *National security and the future, 24*(3), pp.39-66.
- Kuehl, D., 2009. *CHAPTER 2 From Cyberspace to Cyberpower: Defining the Problem*. National Defense University Press [online] Available at: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/Books/CTBSP-Exports/Cyberpower/Cyberpower-I-Chap-02.pdf?ver=2017-06-16-115052-210.
- Kyriakidis, K., 2005. *21st Century Terrorism: Wrong Diagnosis, Inadequate Remedy*. NAVAL POSTGRADUATE SCHOOL MONTEREY CA.

- Lister, T. et al., 2018. *ISIS goes global: 143 attacks in 29 countries have killed 2,043.* CNN. [online] Available at: https://edition.cnn.com/2015/12/17/world/mapping-isis-attacks-around-the-world/index.html.
- Malik, N., 2018. *Terror in the dark: how terrorists use encryption, the darknet, and cryptocurrencies.* The Henry Jackson Society.
- Mason, L., 2018. *Future technology trends in security*. Defense and Security Accelerator. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/728113/Future_trends_research_V6.pdf [Accessed 8 Jan. 2024].
- MILITARY ACADEMY WEST POINT NY COMBATING TERRORISM CENTER, 2014. *The Group That Calls Itself a State: Understanding the Evolution and Challenges of the Islamic State.*
- Miller, R. and Kuehl, D., 2009. *Cyberspace and the 'First Battle' in 21 st -century War*. Defense Horizons. Center for Technology and National Security Policy. National Defense University [online] Available at: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/defensehorizon/DH-68.pdf?ver=2014-03-06-114910-860 [Accessed 9 Jan. 2024].
- MIT Press, 2024. *Norbert Wiener*. [online] Available at: https://mitpress.mit.edu/author/norbert-wiener-8216/ [Accessed 1 Jan. 2024].
- NATO Review, 2019. *NATO's role in cyberspace*. [online] Available at: https://www.nato.int/docu/review/articles/2019/02/12/natos-role-in-cyberspace/index.html.
- O'Brien, C., 2021. What is cyber-terrorism, and is it a threat to US national security?. *Small Wars Journal*.
- Olsen, M., 2017. *Terrorism in Cyberspace*. [online] Available at: https://www.youtube.com/watch?v=kuN0Zdo9EHU&t=141s [Accessed 3 Dec. 2023].
- Ottis, R. and Lorents, P., 2010, April. Cyberspace: Definition and implications. In *International Conference on Cyber Warfare and Security* (p. 267). Academic Conferences International Limited.
- Pantucci, R., 2011. *A typology of lone wolves: Preliminary analysis of lone Islamist terrorists*. International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence.
- Perešin, A., 2018. Why Women from the West are Joining ISIS. *International Annals of Criminology*, *56*(1-2), pp.32–42. doi:https://doi.org/10.1017/cri.2018.19.

- Pollitt, M. M., 1998. *Cyberterrorism—fact or fancy*?. Computer Fraud & Security, *1998*(2), pp.8-10.
- Rapoport, D., Crenshaw, M., Sheehan, M., Pillar, P.R., Clutterbuck, L., Hoyt, T.D., Lord, C., Roberts, A., Cronin, P.M. and Goure, D., 2004. *Attacking terrorism: Elements of a grand strategy*. Georgetown University Press.
- Schmid, A., 2004. *Terrorism - The Definitional Problem*. Case Western Reserve Journal of International Law, [online] *36*(2). Available at: https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1400&context=jil
- Schmid, A.P., 2023. *Defining Terrorism*. The Hague: ICCT.
- Spaaij, R., 2010. The enigma of lone wolf terrorism: An assessment. *Studies in Conflict & Terrorism, 33*(9), pp.854-870.
- Ulas, G., 2019. *Female Radicalisation: Why do Women join ISIS?* [online] Middle East Centre. Available at: https://blogs.lse.ac.uk/mec/2019/08/15/female-radicalisation-why-do-women-join-isis/.
- Vallee, C., 2015. Digital Jihad: Al-Qaeda and the Islamic State. Dabiq vs. Inspire. *International Institute for Counter-Terrorism.*
- Weimann, G. and Dimant, R., 2023. The Metaverse and Terrorism. *Perspectives on Terrorism*, *17*(2), pp.92-107.
- Weimann, G., 2009. *Terror in Cyberspace*.
- Weimann, G., 2012. *Lone wolves in cyberspace*. Journal of Terrorism Research.
- Weimann, G., 2015. *Terrorism in cyberspace: The next generation*. Columbia University Press.
- Weimann, G., 2016. Terrorist migration to the dark web. *Perspectives on Terrorism*, *10*(3), pp.40-44.
- Wimmer, A. and Nastiti, A., 2015. Darknet, social media, and extremism: Addressing Indonesian Counterterrorism on the Internet. *Deutsches Asienforschungszentrum Asian Series Commentaries, 30.*
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2018. *Καταπολέμηση της τρομοκρατίας: Τα μέτρα που λαμβάνει η ΕΕ* [online] Available at: https://www.europarl.europa.eu/news/el/headlines/security/20180316STO99922/katapolemisi-tis-tromokratias-ta-metra-pou-lamvanei-i-ee.
- Καψοκόλη, Ε., 2022. Η χρήση του κυβερνοχώρου από τους τρομοκράτες: Η περίπτωση του ISIS, στο Λιαρόπουλος, Α. Ν., & Μποζίνης Α. Η., 2022, *Διακυβέρνηση του Κυβερνοχώρου και Κυβερνοασφάλεια στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κοκτσίδου, Κ.Β., 2021. *Η τρομοκρατία στον κυβερνοχώρο. Μελέτη περίπτωσης Isis* (Doctoral dissertation, University of Piraeus (Greece)).

- Κυριακίδης, Κ., 2023. *DIRSS624_S23_Εισαγωγή στην Εσωτερική Ασφάλεια.* Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου.
- Λιαρόπουλος, Α. Ν., & Μποζίνης Α. Η., 2022. *Διακυβέρνηση του Κυβερνοχώρου και Κυβερνοασφάλεια στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Λιαρόπουλος, Α., 2023. *DIRSS626_S23_Ασφάλεια Πληροφοριών*. Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου.
- Μαίρη, Μ., 1999. *Ζητήματα Ασφαλείας στη Νέα Τάξη Πραγμάτων*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Μπόση, Μ., 2000. *Περί του ορισμού της τρομοκρατίας*. Τραυλός, Αθήνα.